

Kriminalitet og rettsvesen

3. utgave 1997

Kriminalitet og rettsvesen

3. utgave 1997

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

Statistical Analyses

In this series, Statistics Norway publishes analyses of social, demographic and economic statistics, aimed at a wider circle of readers. These publications can be read without any special knowledge of statistics and statistical methods.

ISBN 82-537-4414-5

ISSN 0804-3221

Emnegruppe

03.05 Kriminalitet og rettsvesen

Emneord

Domstoler

Forbrytelser

Forseelser

Kriminalomsorg

Lovbrudd

Politi

Straff

Design: Enzo Finger Design

Trykk: Lobo Grafisk

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Oppgave mangler foreløpig	...
Tall kan ikke offentliggjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpig tall	*
Brudd i den loddrette serien	—
Brudd i den vannrette serien	
Rettet siden forrige utgave	r

Forord

Publikasjonen er en ajourført utgave av "Kriminalitet og rettsvesen" som kom i 1988 og 1992 (Statistisk sentralbyrå 1988, 1992). Også denne utgaven ønsker å informere om lov og rett i vårt samfunn på en enkel og oversiktlig måte. Publikasjonen gir nøkkelopplysninger om vårt rettssystem, kriminalitet, lov og orden. Den gir også en oversikt over kriminalitetsutviklingen i store deler av etterkrigstiden, med vekt på det siste tiåret.

Vi har videre sett på utviklingen på området siden forrige utgave, og det er lagt spesiell vekt på å redegjøre for endringer i lovgivning og rettspraksis, nye erfaringer og ny statistikk. Siden forrige utgave er det skjedd flere endringer på det kriminalpolitiske området:

- Toinstansreformen: Etter at denne reformen ble innført 1. august 1995, starter alle straffesaker i herreds- og byrettene med lagmannsrettene som ankeinstans. Tidligere ble de alvorligste straffesakene, om lag 450 i året, behandlet med lagmannsretten med jury som første instans. Det viktigste formålet med reformen er å gi tiltalte mulighet til å få prøvet bevisvurderingen under skyldspørsmålet to ganger.
- Delegert påtalekompetanse. Kompetansen til å avgjøre spørsmålet om tiltale ligger vanligvis hos påtalemyndigheten. Tidligere hadde politiet en delegert påtalemyndighet kun for forseelser. Nå har det imidlertid skjedd en lovendring slik at Kongen i statsråd kan bestemme at politiet kan avgjøre spørsmålet om tiltale i saker om forbrytelser mot visse, nærmere angitte straffebud i straffeloven. Normalt er det politimesteren som skal avgjøre spørsmålet om tiltale i de aktuelle forbrytelsessakene.
- Domstolene kan i en prøveperiode på to år fra juni 1996 idømme promilleprogram som alternativ til ubetinget fengselsstraff ved promillekjøring. Ordningen er nærmere beskrevet i kapittel 5.

Publikasjonen tar for seg temaer som har vært i fokus de siste årene; utviklingen i volds- og sedelighetslovbrudd, narkotikalovbrudd og økonomisk kriminalitet, samt bruken av samfunnstjeneste og konfliktråd. Det er også et eget avsnitt om innvandrere og kriminalitet.

Førstekonsulent Dag Ellingsen i Statistisk sentralbyrå har utarbeidet publikasjonen. Statistisk sentralbyrå vil takke Justis- og politidepartementet som har finansiert arbeidet.

Statistisk sentralbyrå,
Oslo/Kongsvinger, 11. juli 1997

Svein Longva

Innhold

Figurregister	6
1. Hva er kriminalitet?	9
2. Synlig og skjult kriminalitet	13
3. Hvem utsettes for kriminalitet?	17
4. Lovbrudd som politiet får kjennskap til	23
5. Kriminalitet før og nå	29
6. Oppklarte forbrytelser	35
7. Fra mistanke til straff: politi, påtalemyndighet og domstol	37
8. Straff - et tilsiktet onde	43
9. Hva slags straff gis, og hvem straffes?	45
10. Straffens strenghet	49
11. Kriminalomsorg i anstalt og i frihet	53
12. Tilbakefall	59
13. Kriminalitet i Norge og Norden	61
14. Domstolenes rolle	63
Referanser	67
Utgitt i serien Statistiske analyser	69

Figurregister

3. Hvem utsettes for kriminalitet?	
3.1. Andelen voldsutsatte. 1983-1995. Prosent	17
3.2. Andelen utsatte for vold og trusler, etter skader. 1995	18
3.3. Utsatte for trusler og vold i forskjellige grupper. 1995	18
3.4. Angst for vold og trusler i forskjellige grupper. 1995	20
3.5. Utsatthet for tyveri og skadeverk i forskjellige grupper. 1991	21
3.6. Hva skjer når et lovbrudd blir begått? En grov skisse av et lovbrudds gang gjennom rettsapparatet	22
4. Lovbrudd som politiet får kjennskap til	
4.1. Anmeldte lovbrudd etter lovbruddskategori. 1996	23
4.2. Ferdig etterforskede økonomiske forbrytelser og forbrytelser i gjeldsforhold. 1981-1995	25
4.3. Forbrytelser etterforsket pr. 1 000 innbyggere. Fylke. 1995	27
4.4. Ferdig etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere, etter kommunetype. 1995	27
5. Kriminalitet før og nå	
5.1. Etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere. 1960-1995	29
5.2. Reaksjoner for forseelser og veitrafikkforseelser. 1960-1995	31
6. Oppklarte forbrytelser	
6.1. Oppklaringsprosent for forskjellige forbrytelser. 1995	35
6.2. Oppklaringsprosent for forbrytelser. 1960-1995	36
9. Hva slags straff gis, og hvem straffes?	
9.1. Kvinners og menns andel av straffede for forskjellige forbrytelser. 1995	46
9.2. Straffede pr. 1 000 innbyggere i forskjellige aldersgrupper. 1995	47
10. Straffens strenghet	
10.1. Reaksjonsbruk ved forseelser. 1995	49
10.2. Reaksjonsbruk ved forbrytelser. 1995	49
10.3. Sannsynligheten for å få fengselsstraff ved domfellelse, etter forbrytelse. 1995	50
10.4. Lengden på idømte ubetingete fengselsstraffer ved forskjellige forbrytelser. 1995	51
11. Kriminalomsorg i anstalt og i frihet	
11.1. Gjennomsnittlig daglig belegg i fengslene 1970-1995	54
11.2. Nyinnsettelse etter type reaksjon. 1995	58

12. Tilbakefall

12.1. Tilbakefall i en femårsperiode blant straffede. 1987 60

---

13. Kriminalitet i Norge og Norden

13.1. Etterforskede forbrytelser pr. 100 000 innbyggere i Norden. 1960-1994..... 61

---

14. Domstolenes rolle

14.1. Straffesaker ved by- og herredsrettene. 1960-1995 65

---

1. Hva er kriminalitet?

Kriminalitet er handlinger som er i strid med gjeldende lov og som er belagt med straff. De fleste lover med forbud og påbud har ikke noen straffebestemmelse knyttet til seg. Brudd på disse lovene er ikke kriminalitet. De fleste av de straffbare handlingene som skal omtales her, finner vi i straffeloven. Men også andre typer lovgivning inneholder viktige straffebud, vi tenker her for eksempel på veitrafikkloven, arbeidsmiljøloven eller løsgjengerloven.

Kriminalitet omfatter svært forskjellige handlinger med ulike motiver og affekter hos gjerningspersonene, og med forskjellige konsekvenser for ofrene. I den vanlige forestilling om kriminalitet ligger en forventning om to hovedaktører; gjerningsperson og offer. Bildet er imidlertid ikke så enkelt. Det finnes kriminalitet som rammer velferdsgoder, samfunn og miljø, og kriminalitet som begås av grupper av mennesker, av bedrifter eller organisasjoner. Dette gjelder særlig forskjellige former for økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet. Denne type kriminalitet skiller seg fra tradisjonell kriminalitet som tyveri, drap og ran. Her framtrer som oftest både offer og gjerningsperson klarere.

Kriminaliteten forandrer karakter over tid

Lovverket skal uttrykke rådende oppfatninger om hva som er rett og galt, og hvilke handlinger som anses som så forkastelige at samfunnet skal gripe inn og straffe utøverne. Begrepet kriminalitet varierer fra samfunn til samfunn, og endrer innhold over tid innenfor ett og samme samfunn. Det som er kriminelt i dag, er ikke nødvendigvis det om noen år. Nye straffebud kommer til og gamle oppheves. Slik endrer kriminalitetsbegrepet innhold. Endringene uttrykkes i forandringer i lovverket; handlinger blir av-, opp- eller nedkriminalisert, eller det kommer inn nye lover eller tilføyelser til eksisterende lover. Men noen handlinger er kriminalisert på tvers av mange kulturer og tidsepoker: Drap som ikke er krigshandlinger, eller tyveri av andres eiendeler.

Nye lover kommer til, for eksempel arbeidsmiljøloven i 1977 (revidert i 1981) og forurensningsloven i 1981. Begge innebærer straffansvar. Handlinger som tidligere ikke var kriminelle, blir kriminalisert ved at de får en straffebestemmelse knyttet til seg.

Gamle lover blir opphevet, gjerne etter en lang periode der de ikke har vært i bruk, for eksempel straffelovens bestemmelse om straff for homoseksuell omgang mellom menn. Den ble opphevet i 1972 og handlingen dermed avkriminalisert. I 1981 gikk lovgiver enda ett skritt videre: Straffeloven fikk en egen bestemmelse som tok sikte på å beskytte homofile mot krenkende uttalelser. Nok et reformskritt ble tatt i 1993 da homofile og lesbiske fikk anledning til å inngå partnerskap. Eksisterende lover endres, straffebestemmelsene nedsettes eller skjerpes. Naskeri ble nedkriminalisert i 1972. Før dette var naskeri en forbrytelse med en straffetrussel om seks måneder fengsel. Etter nedkriminaliseringen ble naskeri en forseelse med en øvre strafferamme på tre måneder fengsel. Narkotikaforbrytelsene er på den annen side oppkriminalisert ved at strafferammene stadig er hevet. Bruk av narkotika gikk fra å være forseelse til å bli forbrytelse i 1984. Maksimumsstraff for narkotikaforbrytelse i 1964, da legemiddeloven kom, var to års fengsel. Etter flere runder med straffeskjerping er øvre strafferamme i dag fengsel inntil 21 år, som er lovens strengeste straff.

Hva som skal betraktes som lovbrudd og hvordan ulike lovbrudd skal straffes, er politiske spørsmål som avgjøres av Stortinget og nedtegnes i lover. Loven fastsetter en maksimums- og minimumsstraff for de forskjellige typer lovbrudd. Politi og domstol avgjør i hvert enkelt tilfelle om en handling gir grunnlag for straff, og hvor streng straffen i tilfelle blir. I tillegg til lovbruddets art tas det hensyn til individuelle forhold og til omstendighetene rundt utførelsen av lovbruddet.

Forbrytelser og forseelser

I Norge og mange andre land skiller det mellom to hovedgrupper av kriminalitet

og lovbrudd - forbrytelser og forseelser. Forbrytelser regnes som de mest alvorlige lovbruddene. Hovedregelen er at forbrytelser kan straffes med fengsel i mer enn tre måneder. Forseelser regnes som mindre overtredelser og kan straffes med fengsel i opptil tre måneder. Det finnes imidlertid flere unntak fra denne regelen. Både forseelser og forbrytelser regnes som straffbare forhold. Forsøk på forbrytelse er også straffbart, men ikke forsøk på forseelse. Det godtas lettere behandlingsmåte for forseelsene enn for forbrytelsene.

Tidligere var det slik at det ved behandlingen av en forseelsessak som regel ikke var nødvendig med forsvarer, og en forseelsessak kunne i større utstrekning avgjøres ved forelegg. Etter straffeprosessloven av 1981 er dette skillet ikke lenger av så stor betydning. Personer som er straffet for forseelse skal ikke registreres i strafferegisteret, med mindre de har fått en fengselsstraff.

Straffelov og spesiallov

Tidligere var kriminalitet nærmest ensbetydende med handlinger som var rammet av straffeloven. Straffeloven omfatter spesifiserte lovbrudd med tilhørende straffebestemmelser. Det er gjerne disse vi tenker på med uttrykket tradisjonell kriminalitet. De fleste lovbruddene som er spesifisert i straffeloven er forbrytelser. Tyveri, innbrudd, ran, voldtekt og legemsbeskadigelse er eksempler på forbrytelser mot straffeloven. Disse er beskrevet i straffelovens annen del. Straffelovens tredje del omhandler forseelser. Naskeri er for eksempel forseelse mot straffeloven.

Det har de siste 10-15 årene kommet til en rekke andre lover som også inneholder straffebestemmelser. Noen av disse spesiallovene har så strenge

straffebestemmelser at overtredelse regnes som forbrytelse. Legemiddeloven sier for eksempel at bruk av narkotika kan straffes med fengsel inntil seks måneder og betraktes som forbrytelse. De fleste brudd på spesiallovene er imidlertid forseelser. Brudd på veitrafikkloven regnes som forseelse, også promillekjøring som omfattes av denne loven. Veitrafikkloven er den lov det registreres flest forseelser mot. Brudd på løsgjengerloven, noe som i praksis betyr ordensforstyrrelse i beruset tilstand, registreres også ofte. Enkelte lover har straffebestemmelser som definerer både forseelse og forbrytelse. Et eksempel på dette er tolloven. Stort sett vil slike lovbrudd regnes som forseelse. Personer som blir tatt for smugling av mindre mengder alkohol får forelegg på stedet for forseelsen. Når overtredelsen er særlig grov; om smuglingen gjelder store mengder alkohol, eller hvis det kan påvises at varene skulle omsettes, skal overtredelsen ifølge loven regnes som forbrytelse.

2. Synlig og skjult kriminalitet

Bare en del av kriminaliteten er synlig. Det finnes kriminalitet som ikke blir oppdaget, og kriminalitet som blir oppdaget, men ikke anmeldt. Det er oftest opp til offeret, eller mulige vitner, om et lovbrudd blir kjent for politiet. En del lovbrudd blir oppdaget gjennom politiets arbeid, for eksempel ved patruljering, kontroll og spaning (det vil si overvåking av mistenkelige personer og miljøer). Slik vil politiets prioriteringer av sin ressursbruk ha effekt på det kriminalitetsbildet vi finner i kriminalstatistikken. For de fleste forbrytelser er det ikke nødvendig med anmeldelse fra offeret for at politiet skal sette i gang etterforskning, fordi forbrytelsene er "undergitt offentlig påtale". Derfor er politiet selv anmelder i enkelte saker. Men de absolutt fleste lovbrudd blir registrert ved at publikum anmelder overgrep. Kriminalitet som ikke blir oppdaget eller anmeldt, forblir ukjent for offentligheten og inngår ikke i kriminalstatistikken.

Mørketall og anmeldelsestilbøyelighet

Hvilket omfang den usynlige kriminaliteten har, varierer med publikums tilbøyelighet til å anmelde lovbrudd og politiets ressurser og prioriteringer. Det er den synliggjorte og registrerte kriminaliteten

som danner grunnlag for den offisielle statistikk over kriminalitet. De ikke-oppdagede og ikke-anmeldte lovbruddene, den skjulte kriminaliteten, utgjør kriminalitetens mørketall. Kunnskap om mørketallet kan man få ved å foreta forskjellige undersøkelser. I intervjuundersøkelser er folk spurt om de har begått kriminalitet som ikke er oppdaget eller anmeldt. Det er også foretatt lignende undersøkelser som tar sikte på å kartlegge hvor mange som har vært offer for kriminalitet. Siste gang en slik undersøkelse ble foretatt var i 1995 (se kapittel 3). Det er også mulig å gjøre stikkprøver. Stikkprøver har blant annet gjort det mulig å beregne hvor mange som kjører bil i beruset tilstand (se kapittel 5).

Det er usannsynlig at vi noen gang vil bli i stand til å finne ut nøyaktig hvor stor den skjulte kriminaliteten er. Undersøkelsene tyder på at den skjulte kriminaliteten kan være svært omfattende. Omfanget av den skjulte kriminaliteten varierer imidlertid for forskjellige typer lovbrudd. Flere forhold har betydning for om et lovbrudd blir anmeldt:

- lovbruddets grovhet
- lovbruddets synlighet
- offerets situasjon og forhold til gjerningspersonen

- offerets "nytte" av å anmelde forholdet, for eksempel om forholdet må anmeldes for at skaden kan dekkes av forsikring eller annen erstatningsordning
- hvor krenkende et lovbrudd oppleves, og hvor belastende det føles å gå til anmeldelse av forholdet

Mørketallets størrelse varierer med lovbruddstype

Voldsforbrytelser anmeldes sjelden. I Levekårsundersøkelsen 1983 fant vi at 15 prosent av dem som hadde vært utsatt for vold, anmeldte forholdet til politiet. I offerundersøkelsene som ble gjort i 1983, 1987, 1991 og 1995 oppgav mellom fire og fem av hundre hvert av årene å ha vært utsatt for voldshandlinger. Den registrerte voldskriminalitet økte imidlertid betydelig i samme periode. Dette kan tyde på at flere anmelder voldskriminalitet i dag enn tidligere, selv om svenske offerundersøkelser fra 1992/1993 ikke gir noen klart høyere anmeldelsesfrekvens (Statistiska centralbyråen 1995). Videre kan det være slik at de mest voldsutsatte tilhører samfunnsgrupper som ikke så lett oppfanges av levekårsundersøkelsene. Undersøkelsene viser også at kriminaliteten er mer konsentrert, at en liten gruppe er utsatt for en større andel av voldsforbrytelser.

De som oppgir å ikke ha anmeldt forholdet, forklarer det med at de ikke opplevde det som så alvorlig. De alvorligste voldsforbrytelser, drap og grov legemsbeskadigelse, vil nok gjennomgående bli kjent av politiet. Oftest blir også gjerningspersonen pågrepet. Her må vi imidlertid ta forbehold for den volden og de seksuelle overgrepene som skjer innen familiene, her kan man tenke seg at mørketallene kan være vesentlige også for svært grove lovbrudd. Offerundersøkelser sier oss at omtrent halvparten av

dem som har vært utsatt for tyveri, anmelder det til politiet. Den forholdsvis høye anmeldelsesfrekvens for tyverier, spesielt grove tyverier, skyldes at forsikringsselskapene krever politianmeldelse før de utbetaler erstatning.

Det er stort sett gjennom ofrenes anmeldelse politiet får kjennskap til et lovbrudd. Mørketallet er derfor stort for lovbrudd som sjelden blir anmeldt av ofrene, for eksempel narkotikaforbrytelser, moms- og skatteunndragelser og brudd på veitrafikkloven. Selv om politiet ofte opptrer som anmelder i veitrafiksaker og narkotikasaker, og dermed oppveier noe av publikums anmeldessvikt, er det antakelig store mørketall for slik kriminalitet. Økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet blir ikke bare sjelden anmeldt av publikum, de blir også sjelden oppdaget av politiet. Men økt ressursbruk fra politiet og andre statlige kontrollinstanser kan ha økt oppdagelsesrisikoen på dette området i løpet av det siste tiåret.

Mørketallene er store for sedelighetsforbrytelser og mishandlingssaker. Offeret opplever overgrepet som personlig belastende og tabubelagt, og anmeldelse føles som en tilleggsbelastning. Dette hindrer ofrene i å gå til anmeldelse. I slike saker er dessuten gjerningsmannen ofte en person offeret kjenner. I alle typer saker gjelder at mørketallene er store i tilfeller der offer og gjerningsperson kjenner hverandre.

Mørketallets størrelse varierer over tid

Den registrerte forekomsten av en bestemt type kriminalitet øker ofte når den vies stor oppmerksomhet i massemedier og i den offentlige debatt ellers. Oppmerksomheten kan skyldes at kriminaliteten blir mindre tabubelagt (sedelighet),

fordi utviklingen føles skremmende (narkotika, vold), eller ved at den i særlig grad krenker vår rettferdighetssans (økonomisk kriminalitet). Økningen i tallet på sedelighetsforbrytelser fram til 1993 kan skyldes at flere anmeldte slike overgrep. Fokusering på denne typen kriminalitet, sammen med oppfordringer om å anmelde lovbruddene, etablering av krise- og støttesentre, erstatningsordning for voldtatte og mishandlede og lovhjemlet rett til advokat i slike saker, har antakelig medført økt anmeldelsesfrekvens. Likevel registreres nok bare en liten del av det totale antall overgrep. De to påfølgende årene (1994 og 1995) gav en markert nedgang i antall anmeldte og etterforskede lovbrudd av denne typen, en nedgang som særlig har omfattet sedelighetslovbrudd rettet mot barn. Det har vært spekulert i om denne nedgangen kan skyldes at den såkalte "Bjugnsaken" økte folks skepsis mot å anmelde lovbrudd med slike trekk. For 1996 (Statistisk sentralbyrå 1997) har vi igjen sett en oppgang i anmeldelser for denne typen lovbrudd.

En relativt stor økning i registrerte narkotikaforbrytelser og økonomisk kriminalitet er sannsynligvis også forårsaket av større oppmerksomhet om slike saker. Politiets ressurser på områdene er trappet opp. Men fordi slik kriminalitet ofte mangler ofre som føler seg direkte truet eller skadet, hindres noen særlig økning i publikums anmeldelsestilbøyelighet. Det er politiets og andre kontrollinstansers innsats som blir avgjørende. Dertil kommer at økonomisk kriminalitet ofte er kompliserte saker, og at politiet lenge har manglet nødvendig kompetanse.

Et annet forhold som skulle ha medført en større anmeldelsesfrekvens det siste tiåret, er utvikling i teknologi som gjør det mulig å fange opp eller oppdage og

kanskje også forhindre, at kriminalitet begås. Installering av alarmer og overvåkingsutstyr på offentlige steder, i butikker, biler og private hjem er blitt stadig mer vanlig. På den annen side er samfunnet mer uoversiktlig og differensiert og menneskene mer mobile, slik at uformell kontroll mennesker imellom svikter. Dette skulle i tilfelle ha en motsatt virkning.

Tyveri anmeldes trolig oftere nå enn før. Et stadig økende antall gjenstander er forsikret og forsikringsselskapene krever som nevnt, politianmeldelse før de utbetaler erstatning. Offerundersøkelsene kan ikke bekrefte om flere anmelder tyveri i dag enn for noen år tilbake, fordi spørsmål om tyveri ikke var med i undersøkelsene før i 1991.

Ved mindre grove forbrytelser som skadeverk, simpelt tyveri og legemsforneermelse, kan en viss håpløshet gjøre seg gjeldende blant dem som er utsatt: "Politiet gjør likevel ikke noe med det", "politiet har ikke ressurser". Denne holdningen, sammen med kunnskap om politiets økende arbeidsmengde og synkende oppklaringsprosent, kan gjøre at folk blir oppgitt og tenker at det ikke er bryet verdt å anmelde. For flesteparten av de groveste forbrytelsene er mørketallene små og mer eller mindre stabile over tid. Det er vanskelig å forestille seg at for eksempel et væpnet bankran ikke vil bli anmeldt.

3. Hvem utsettes for kriminalitet?

Statistisk sentralbyrå har i offerundersøkelser, som en del av Levekårsundersøkelsen 1983, 1987, 1991 og 1995, spurt et representativt utvalg av den norske befolkning mellom 16 og 79 år om de det siste året har vært utsatt for vold. I 1991 omfattet også undersøkelsen spørsmål om tyveri og skadeverk. I 1983 ble det i tillegg stilt en del oppfølgingsspørsmål til dem som hadde opplevd vold eller trusler: Hvor skjedde lovbruddet, hvem var gjerningspersonen og ble saken anmeldt til politiet? En svakhet ved undersøkelsene er at barn ikke er med i utvalget. Bostedsløse vil vanskelig treffes i slike undersøkelser, og institusjonsbeboere er ikke inkludert i levekårsundersøkelsene. Dette er grupper som kan være særlig utsatte.

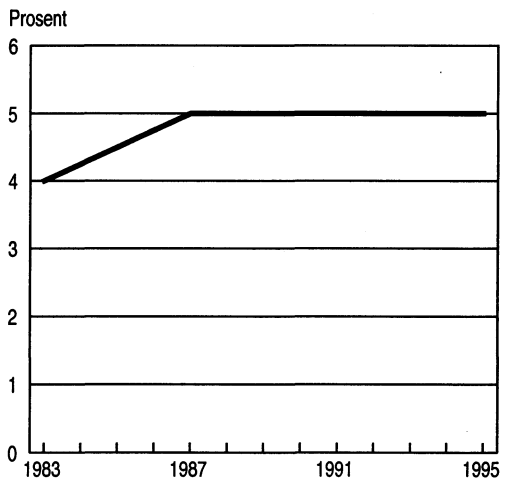
En annen viktig svakhet er at de som blir intervjuet i liten grad ser ut til å tenke på vold på arbeidsplassen når de blir spurt om de har vært utsatte for vold. Arbeidsmiljøundersøkelsene (Statistisk sentralbyrå 1995, Statistisk sentralbyrå 1996) inneholder også spørsmål om utsatthet for vold i forbindelse med arbeidet. I 1996 rapporterte 5 prosent av mennene og 6 prosent av kvinnene at de minst et par ganger i måneden var utsatte for vold eller trussel om vold på arbeidsplassen.

Særlig utsatte er ansatte i offentlig, sosial og privat tjenesteyting. Det er sannsynlig at vi ville sett en betydelig økning i andelen voldsutsatte, og da kanskje særlig blant kvinner, hvis de som ble intervjuet i levekårsundersøkelsene også hadde tenkt på sin yrkessituasjon når de svarte.

Ofre for vold

4 prosent i 1983 og 5 prosent av den voksne befolkning i 1987, 1991 og 1995

Figur 3.1. Andelen voldsutsatte, 1983-1995. Prosent

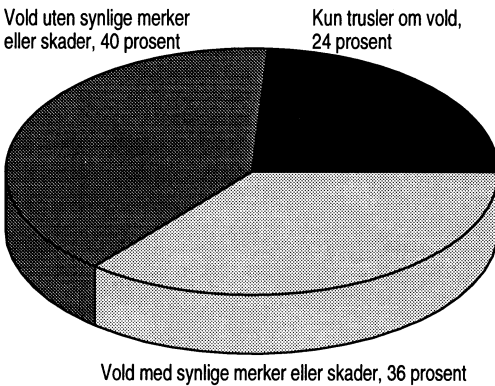

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

svarte ja på spørsmål om de hadde vært utsatte for vold eller trusler om vold det siste året. I 1995 tilsvarte dette omtrent 170 000 personer.

Hvert tredje voldsoffer hadde vært utsatt for vold som førte til synlige merker eller skader på kroppen. Resten hadde enten opplevd vold som det ikke ble merker eller skader av, eller de hadde opplevd trusler om vold. Tidligere levekårsundersøkelser (Statistisk sentralbyrå 1983) har vist at ett av sju voldsofre var utsatt for vold som var så alvorlig at skaden måtte behandles av lege eller tannlege, et funn som harmonerer med hva man har funnet i nyere svenske offerundersøkelser (Statistiska centralbyrån 1995). De fleste opplever altså vold som gir ingen eller beskjedne fysiske skader, eller de opplever kun trusler. Det er imidlertid vanskelig å bedømme voldens alvorlighet bare ut fra slike relativt enkle kjennetegn. Eksempelvis kan det å være hyppig utsatt for grove trusler være forbundet med store psykiske skader.

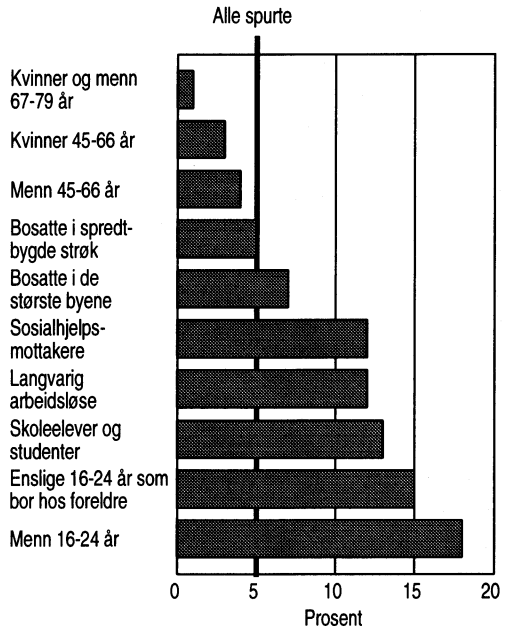
Figur 3.2. Andelen utsatte for vold og trusler, etter skader. 1995. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

Unge er oftere utsatt for vold enn eldre. Unge under 24 år har over dobbelt så stor risiko som gjennomsnittet for å bli utsatt for vold. Menn er mer utsatte enn kvinner, og enslige er mer utsatte enn folk som lever i parforhold. De som bor i store byer, er mer utsatte enn dem som bor i spredtbygde strøk. Men forskjellen mellom by og land er blitt mye mindre i den siste levekårsundersøkelsen (1995).

Figur 3.3. Andelen utsatte for trusler og vold i forskjellige grupper. 1995. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

Omtrent halvparten av dem som ble utsatt for vold eller trusler om vold, ble det flere ganger det siste året. Volden har en tendens til å hope seg opp hos noen få. Omtrent 20 prosent av dem som var utsatte for vold eller trusler i 1995 hadde vært utsatte for fem eller flere tilfeller av vold og/eller trusler.

Kvinner blir oftere enn menn utsatt for vold eller trusler om vold i egen bolig, mens menn oftere enn kvinner blir utsatt for vold når de besøker kafeer, restauranter, dansesteder o.l., viste Levekårsundersøkelsen 1983. Dette inntrykket får man også av nyere svenske offerundersøkelser (Statistiska centralbyrå 1995).

Videre viser Levekårsundersøkelsen 1983 at når offeret er en mann, er gjerningsmannen oftest en helt ukjent person. Kvinner blir oftere slått eller truet av en de er i familie med. Ett av fem kvinnelige voldsofre kjenner gjerningsmannen, men bare en av tyve menn blir slått eller truet av en venn eller en de er i familie med. Også disse funnene viser seg i nyere svenske undersøkelser.

Drapsofre er oftest menn. Av 33 drapsofre i 1995 var 19 menn. Nær to av tre ofre var 40 år eller yngre. 12 personer var over 40 år. De fleste drapsofre og gjerningspersoner kjenner hverandre. Seks av de 33 ofrene var samboere eller gifte med gjerningspersonen, 17 var venner eller bekjente, mens to var skilte eller tidligere samboere. Rundt halvparten av drapene skjedde i offerets egen bolig, for 10 av tilfellene er krangel oppgitt som utløsende faktor (KRIPOS 1995). En undersøkelse av registrert voldskriminalitet i Oslo i 1988, viser en større avstand mellom offer og gjerningsperson. Over halvparten av aktørene var ukjente for hverandre. Sju av ti handlinger skjedde på offentlig sted (Jon 1995).

Angst for vold

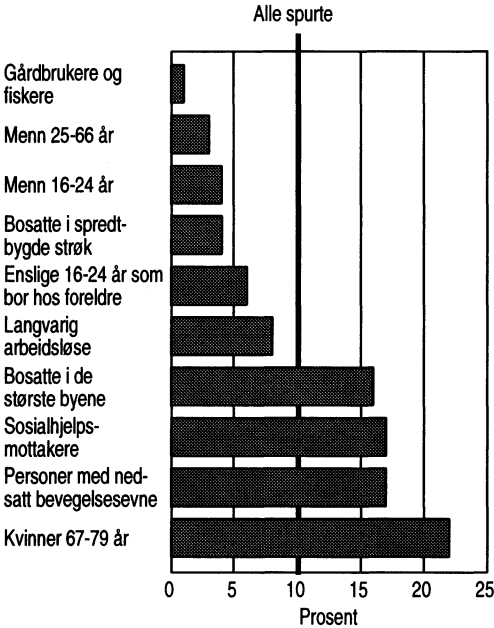
Det er ikke de gruppene som er mest utsatte for vold som er mest engstelige. 10 prosent, dobbelt så mange som de som er utsatt for vold, oppgav i 1995 at de hadde vært redde for å bli utsatt for vold når de gikk ut alene. Andelene av de spurte som svarte "ja" på spørsmålet "Har

du den siste tiden vært urolig for å bli utsatt for vold eller trusler når du går ut alene her på stedet?", økte fra 8 til 10 prosent fra 1987 til 1991, mens det fra 1991 til 1995 ikke skjedde noen endring. Økningen fra 1987 til 1991 skyldes utelukkende at flere kvinner oppgav å være redde.

Kvinner er reddere for å bli utsatt for vold enn det menn er, og eldre er reddere enn yngre. Men også eldre menn er redde. 16 prosent av kvinnene og 3 prosent av mennene oppgav i 1995 at de var redde for å gå ut alene om kvelden. Eldre og kvinner frykter vold mest, men er minst utsatt. Eldre mennesker, særlig kvinner, er antakelig mer sårbare og skremt av store avisoppslag om vold og overfall. Kunnskap og erfaring om kriminalitet er ikke så tilgjengelig. De er ofte mer isolert og har liten sjanse til å forsvare seg. Eldre menn og kvinner går sjelden ut alene, dette er en av grunnene til at de er lite utsatt for voldshandlinger. Yngre menn går oftere ut alene eller sammen med andre, kan lettere forsvare seg og får et mer realistisk bilde av risikoen for å bli utsatt for vold enn det massemediene formidler. En undersøkelse basert på data fra Levekårsundersøkelsen 1995 (Olaussen 1995b), påviser et sammenfall mellom svak psykisk helse og økt angst og uro for å bli utsatt for vold eller trusler. Disse individuelle kjennetegnene forsterker den generelle opplevelsen av utrygghet i de sosiale situasjonene og omgivelsene man ferdes i.

Ofre for voldsforbrytelser får i mange tilfeller psykiske problemer. Slike skader er vanskelige å rette opp. Økonomiske tap etter voldskriminalitet; som skade på klær, bruksting, tapte arbeidsinntekter, utgifter til lege, tannlege, medisiner, reiseutgifter og i noen sjeldne tilfeller tap av forsørger, kan gi grunnlag for erstatning

Figur 3.4. Angst for vold og trusler i forskjellige grupper. 1995. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

fra Staten. I visse tilfeller kan det også gis erstatning for ikke-økonomisk skade (for eksempel stygge arr) og for "tort og svie". De siste årene har antall søknader om erstatning til voldsofre økt markert, også et vesentlig antall incestofre og andre ofre for seksuelle overgrep har søkt (Erstatningsnemnda for voldsofre 1996).

Det kom inn nesten 1 700 søknader om erstatning for voldsofre i 1995. Litt over 1 400 søknader ble ferdigbehandlet, av disse ble 890 helt eller delvis innvilget. Drøyt 36 millioner kroner ble utbetalt. Gjennomsnittsbeløpet for utbetaling var rundt 40 000 kroner, hovedtyngden av sakene har imidlertid gitt erstatninger på under 30 000 kroner. Den høyeste erstatning som kan gis er 200 000 kroner.

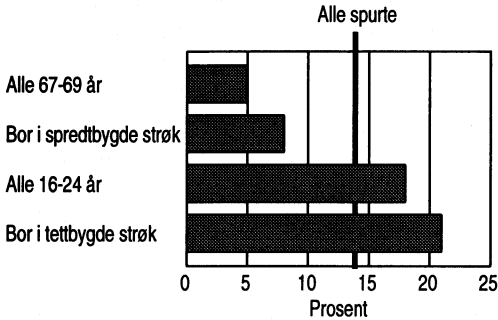
Ofre for tyveri og skadeverk

14 prosent av befolkningen oppgav i 1991 at de hadde vært utsatt for tyveri og skadeverk det siste året. Dette tilsvarer omtrent 480 000 personer. Halvparten av de utsatte hadde opplevd tyveri, 20 prosent både tyveri og skadeverk og 30 prosent hadde opplevd skadeverk. Det vanligste er biltyveri og tyveri fra bil. Vel 3 prosent av befolkningen hadde opplevd dette. Nærmere 3 prosent hadde opplevd tyveri fra bolig eller fritidshus. Sykkeltyveri hadde rammet 2 prosent av befolkningen. 21 prosent av dem som bodde i storbyene, oppgav å ha vært utsatt for tyveri, mot 8 prosent i spredtbygde strøk. Levekårsundersøkelsen 1995 hadde ikke spørsmål om tyveri og skadeverk.

- Unge er mer utsatt for tyveri og skadeverk enn eldre.
- Oslofolk er mest utsatt.
- Folk med høye inntekter er mer utsatt enn folk med lave inntekter.
- Forsikringsselskapene betalte i 1996 ut i overkant av 550 millioner kroner i erstatning for innbrudd i hjem og fritidshus, og vel 480 millioner for tyveri av eller fra biler og lystbåter. Tyveri og innbrudd hos forskjellige typer næringsdrivende medførte i samme periode utbetalinger på 290 millioner kroner.

Tyveri og skadeverk kan virke svært opprivende for dem som er utsatt for det, særlig når det skjer i private hjem. Dette er det ikke stilt spørsmål om i noen av levekårsundersøkelsene. Men i en undersøkelse i tre politidistrikt (Skien, Rogaland og Rana) i 1991, svarte to av fem at de var redde for innbrudd i boligen når de var borte fra den (Olaussen 1993).

Fig. 3.5. Utsatthet for tyveri og skadeverk i forskjellige grupper. 1991. Prosent

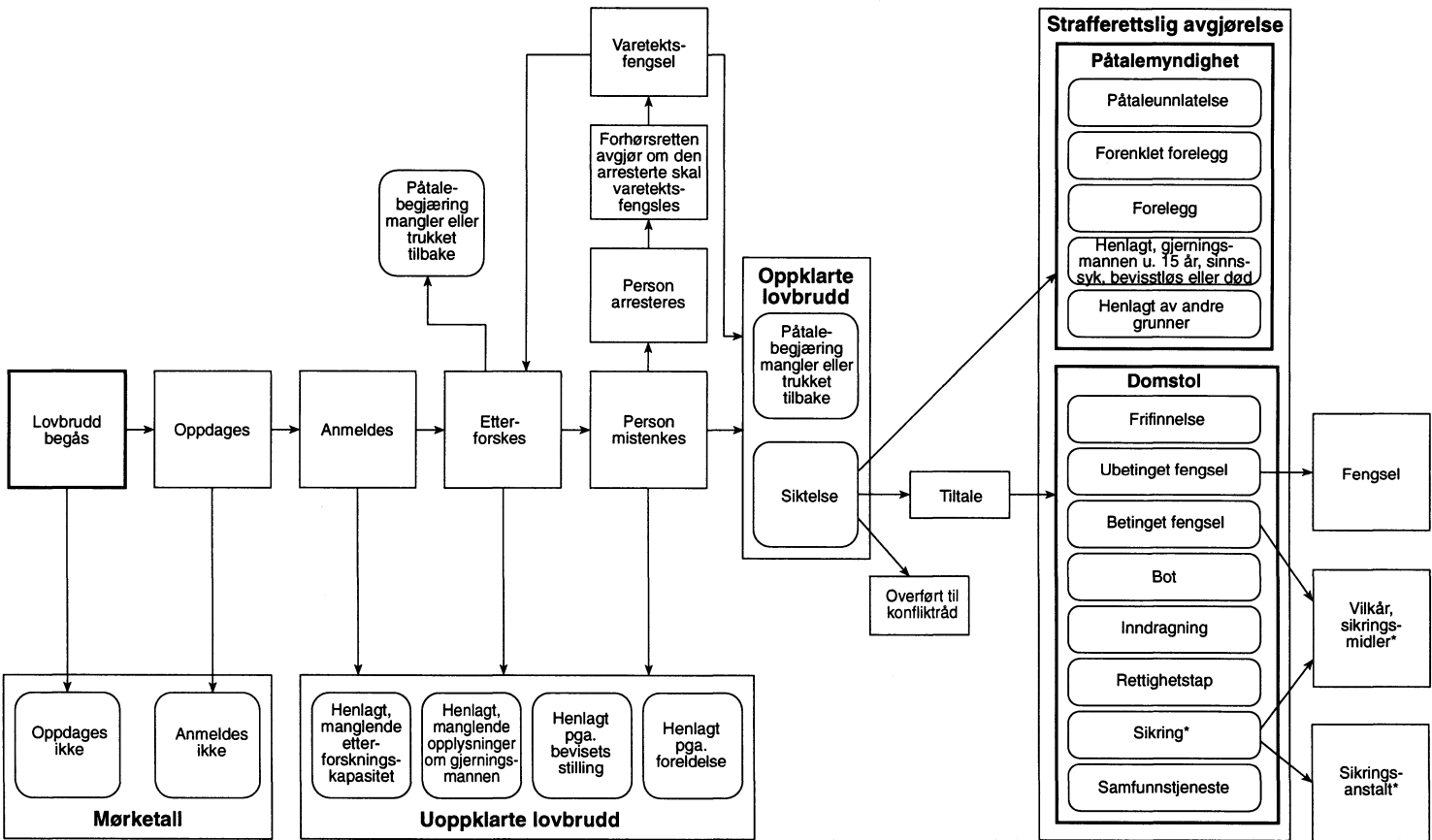

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1991, Statistisk sentralbyrå

Hva skjer når politiet får kjennskap til et lovbrudd?

Figuren på neste side viser hovedtrekkene i det som skjer fra et lovbrudd blir begått til gjerningsmannen eventuelt har sonet sin straff. Forselessaker avgjøres ofte på stedet med forelegg, og behandlingsmåten for forseelser ellers er enklere. Saker som kommer opp for domstol og som til slutt ender med fengselsstraff, blir kriminalomsorgens ansvar.

Figur 3.6: Hva skjer når et lovbrudd blir begått? En grov skisse av et lovbrudds gang gjennom rettsapparatet

* Ved lov 17. jan 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven ble det vedtatt å oppheve sikringsinstituttet til fordel for ulike særreaksjoner.

4. Lovbrudd som politiet får kjennskap til

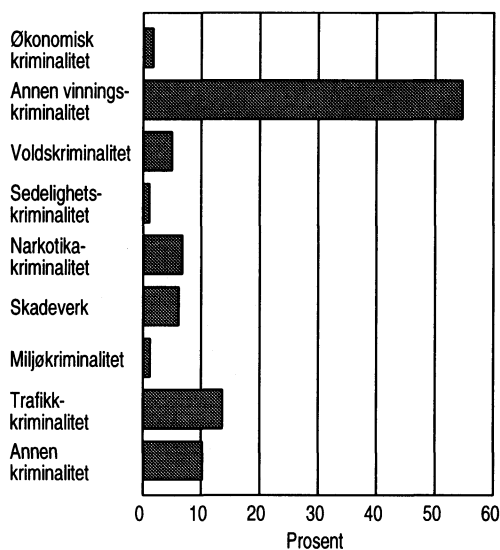
I 1996 ble det anmeldt litt over 410 000 (400 000) lovbrudd til politiet - litt over 1 100 lovbrudd daglig (tallene for 1995 står i parentes der disse avviker vesentlig). Av anmeldelsene gjaldt drøyt 290 000 (285 000) forbrytelser og snaut 120 000 (115 000) forseelser. Tallet på

forseelser er lavt, fordi veitrafikkforseelser og mindre smuglingssaker som gjøres opp på stedet med forenklet forelegg, ikke blir anmeldt. Reaksjonsstatistikken inneholder disse sakene, noe som gjør at antallet reaksjoner i forseelsessaker i 1995 ble på nesten 190 000.

Tyverier - simple, grove og bilbrukstyverier

Straffeloven skiller mellom grove og simple tyverier og naskeri. Naskeri regnes som forseelse. Når lovbrysteren må forsere en hindring, gjøre innbrudd, eller er forsynt med våpen eller når det stjeles for et betydelig beløp, skal tyveriet ifølge loven regnes som grovt. Også tyveri fra person på offentlig sted (lommetyveri, veskenapping) regnes vanligvis som grovt tyveri. Simple tyverier gjelder mindre verdier som blir stjålet uten at vinduer eller dører brytes opp. Tyveri står for hele 62 prosent av forbrytelsene anmeldt til politiet, idet 181 000 (183 000) tyverier ble anmeldt i 1996. I kraft av antallet er det tyveriene som først og fremst dominerer kriminalitetsutviklingen. Økningen i kriminaliteten i hele etterkrigstiden har overveiende skyldtes økningen i antall tyverier, selv om tyverienes andel av den totalt registrerte kriminaliteten har sunket noe de siste fem årene.

Figur 4.1. Anmeldte lovbrudd etter lovbruddskategori. 1996. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå 1996b

I 1996 ble det anmeldt nesten 78 000 (76 000) simple og over 81 000 (84 000) grove tyverier. I tillegg ble drøyt 21 000 bilbrukstyverier anmeldt.

Ser vi de tre ovennevnte forbrytelser under ett, er det disse som dominerer blant de etterforskede lovbruddene i 1995:

- tyverier fra biler og andre motorkjøretøy (befordringsmiddel) 41 968
- tyverier fra leilighet, bolighus og hytte 25 377
- bilbrukstyverier 21 223
- tyverier fra forretning, bedrift, kontor og lager 19 580

Tar vi med andre vinningsforbrytelser, som underslag, bedrageri og annen økonomisk kriminalitet, finner vi at nær fire av fem etterforskede forbrytelser hadde et økonomisk motiv.

De groveste forbrytelsene utgjør, som man ser, bare en liten del av de anmeldte forbrytelsene i 1996 (1995 i parentes hvis vesentlig avvik):

- grov narkotikaforbrytelse 920 anmeldelser (810)
- drap 43 anmeldelser
- grovt ran 190 anmeldelser (175)
- voldtekt og voldtektsforsøk 510 anmeldelser (460)
- incest 134 anmeldelser (111)

Økonomisk kriminalitet

Med økonomisk kriminalitet tenkes det på vinningsforbrytelser som er begått i tilknytning til offentlig eller privat næringsvirksomhet som i utgangspunktet er lovlig. Økonomisk kriminalitet har fått økende oppmerksomhet de siste årene. Men statistikken på området har inntil nylig vært svært mangelfull. Dels skyldes

det at det er vanskelig å få fastslått hvilke lovbrudd som faller inn under begrepet. Straffeloven opererer ikke med uttrykket økonomisk kriminalitet. Definisjonen har en tendens til å variere med innfallsvinkel. Dels skyldes det at det i lang tid ble anmeldt og etterforsket få saker av denne typen, og følgelig ble også få saker registrert. Mange økonomiske lovbrudd, og miljølovbrudd særlig, er dessuten å regne som forseelse og ikke forbrytelse, og er også av denne grunn dårlig belyst i statistikk som legger vekt på forbrytelsene. Selv om kunnskapen er liten, antas det at økonomisk kriminalitet betyr milliardtap for samfunnet hvert år. Lovbruddets kompleksitet, politiets og rettsapparatets manglende kompetanse og ressurser har gjort at få saker er etterforsket og pådømt. Politiet står overfor en ressurssterk motpart, etterforskningen er krevende, og det kan være svært vanskelig å fastslå hvem i en bedrift eller organisasjon som er den ansvarlige, og om lovbruddet skyldes forsettlig handling, eller om det skyldes uvitenhet om gjeldende regler eller mangelfulle rutiner. Når tvil skal komme tiltalte til gode, er det til slutt få saker som ender med dom. Sakene er kostbare å etterforske, og rettssakene er omfattende i tid og sakspapirer, og resultatene av dem står ofte i kontrast til ressursbruken.

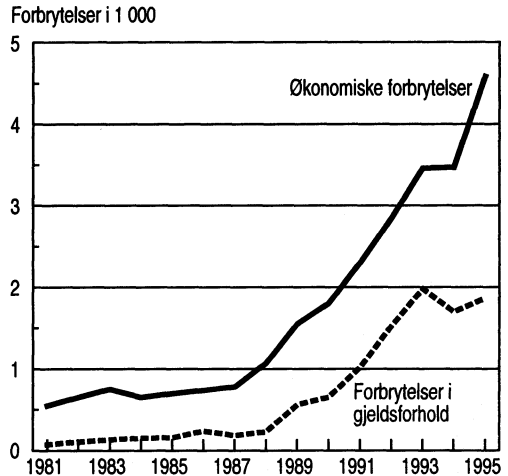
I de senere årene er det satt i verk flere tiltak for å bekjempe økonomisk kriminalitet. I 1989 ble det opprettet en egen Økokrimgruppe i politietaten. Større innsats på området har medført at flere saker er oppdaget, anmeldt og pådømt. Fra starten i 1989 og fram til utgangen av 1996 har Økokrim ført totalt 270 saker fram til en rettskraftig avslutning. I tillegg kommer saker som er anket videre i rettssystemet. Bare 10 av de 270 sakene har endt med frifinnelse. Av sakene har 98 medført ubetinget fengselsstraff alene eller i kombinasjon med ubetinget

fengselsstraff, en høy andel av disse dommene har også medført bot og/eller inndragning i tillegg til fengselsstraffen. Betinget fengselsstraff har blitt resultatet i 17 av sakene, her har nesten alle avgjørelsene medført en bot eller en inndragning i tillegg. De resterende 142 sakene har gitt bot og/eller inndragning alene. Totalt har alle de rettskraftige Økokrim-sakene i perioden gitt bøter for en samlet sum på 38,1 millioner kroner og inndragninger for en samlet sum på 18,2 mill. (Tallene er hentet fra saksoversikt pr. 31.12.96 utarbeidet av Økokrim, og bearbeidet av Statistisk sentralbyrå.)

For å bøte på manglene ved statistikken for økonomisk kriminalitet, har SSB i samarbeid med Økokrim utarbeidet en "kurv" over lovbrudd som man mener hører inn under kategorien økonomisk kriminalitet (Birkelund og Haslund 1992, Oftedal Broch 1994). Denne inndelingen avviker litt fra den som ligger til grunn for kategorien "økonomisk kriminalitet" i statistikken f.o.m. 1994, men den sistnevnte kategorien kan ikke sammenliknes med årene før. Disse lovbruddene inngår i "kurven":

- vinningsforbrytelse i offentlig tjeneste
- påvirkning av offentlig tjenestemann
- pengefalsk
- underslag utført av offentlig tjenestemann
- grovt underslag
- grovt bedrageri
- forsikringsbedrageri
- utroskap
- forbrytelse i gjeldsforhold
- forbrytelse mot lov om merverdiavgift
- forbrytelse mot lov om investeringsavgift
- forbrytelse mot prisloven
- forbrytelse mot husleiereguleringsloven
- forbrytelse mot skattebetalingsloven
- forbrytelse mot likningsloven

Figur 4.2. Ferdig etterforskede økonomiske forbrytelser og forbrytelser i gjeldsforhold. 1981-1995

Kilde: Samfunnsspeilet 3/92, samt upubliserte tall

De siste årene har vi hatt en betydelig økning i antallet anmeldte, etterforskede og pådømte økonomiske saker, som vi ser av figuren ovenfor. Dette skyldes neppe bare at det begås flere lovbrudd i og av næringslivet, men må nok i stor grad tilskrives effekten av økte kontrollinnsatser fra politiet og andre kontrolletaters side. Forbrytelser i gjeldsforhold er for eksempel en svært viktig ingrediens i "kurven", med drøyt 1 850 av nesten 4 600 etterforskede lovbrudd i 1995. Her har også økningen vært markert, fra 70 etterforskede lovbrudd i 1981 til 1 858 i 1995. Noe av denne utviklingen skyldes en kraftig økning i antall konkurser der det kunne begås lovbrudd, men parallellt har vi sett en betydelig satsing fra Økokrim og de lokale politikamrene for å få etterforsket og pådømt slike saker. De siste årene har vi sett en nedgang i antall konkurser, men fremdeles åpnes det årlig 2-3 ganger så mange konkurser som for 12-15 år siden. Videre er det også slik at det kan ta

betydelig tid fra en konkurs åpnes til den eventuelt er ferdig etterforsket av politiet.

I 1988, 1992 og 1994 ble det foretatt undersøkelser der næringsdrivende ble spurt om de hadde vært ofre for økonomisk kriminalitet (Ellingsen 1995). I 1988 rapporterte 12 prosent av de spurte at de hadde vært utsatt for slike lovbrudd i løpet av de to siste årene, denne offerandelen var steget til snau 20 prosent i 1994.

Narkotikaforbrytelser

Etter tyverier og annen vinningskriminalitet, er skadeverk og narkotikaforbrytelser de største forbrytelsesgruppene. Det ble anmeldt drøyt 23 000 saker i hver av disse lovbruddskategoriene i 1995. Skadeverk har stått for mellom 5 og 8 prosent av de etterforskede forbrytelsene de siste 20 årene. Narkotikakriminalitet fikk først omfangsmessig betydning i statistikken i 1980-årene. Tallet på etterforskede narkotikasaker er nesten femdoblet i løpet av den siste tiårsperioden og nær tyvedoblet siden 1975. Noe av forklaringen er stadige endringer av narkotikalovgivningen i straffeskjerpene retning, samtidig med at politiet har fått mer ressurser til å bekjempe denne kriminaliteten. Siden den første straffebestemmelsen kom i 1964 har strafferammene stadig vært oppjustert. Samtidig har politiets økende innsats bidratt til at flere saker er oppdaget og registrert. De mindre alvorlige narkotikaforbrytelsene, som gjelder bruk av narkotika, har stått for en stor del av økningen, men grove narkotikaforbrytelser har også økt betydelig i antall siden 1984. I 1995 utgjorde imidlertid de grove narkotikaforbrytelsene mindre enn 4 prosent av det samlede antall anmeldte narkotikalovbrudd.

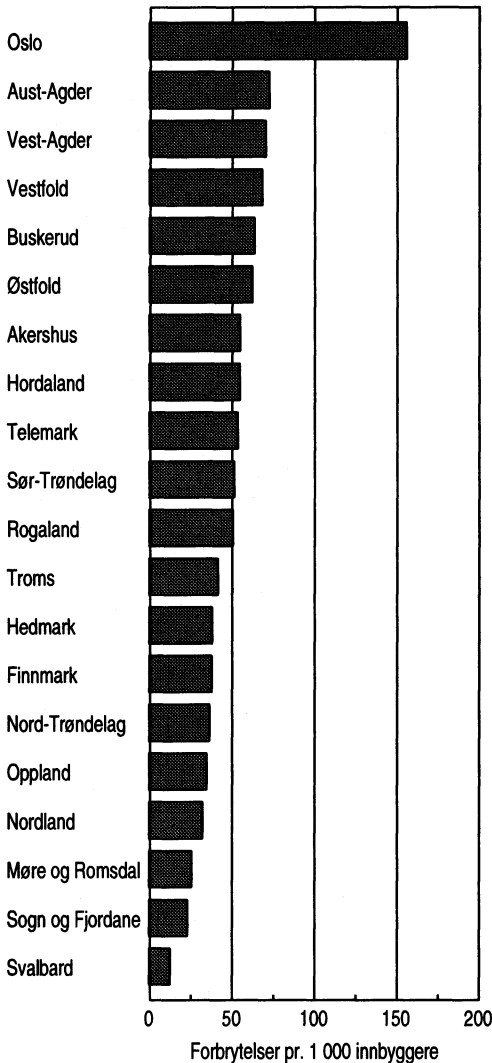
Legemsvold og sedelighetsforbrytelser

Voldsforbrytelser rettet mot person står for litt over 4 prosent av de anmeldte forbrytelsene. De mindre alvorlige voldsforbrytelsene, legemsvold, dominerer. Grovere voldsforbrytelser økte i antall særlig i siste del av 1980-årene, mens vi opplevde en nedgang i slike lovbrudd rundt midten av 1990-tallet. Nedgangen skyldes, som tidligere nevnt, en nedgang i rapporteringen av grovere sedelighetslovbrudd. Sedelighetsforbrytelsene utgjør mindre enn 1 prosent av det totale antall anmeldte forbrytelser hvert år. Men antallet etterforskede voldtækt- og incesttilfeller har økt kraftig i løpet av siste tyveårsperiode: På 1970-tallet ble det gjennomsnittlig etterforsket snaut 120 voldtækte i året, hittil i 1990-årene har det tilsvarende årlige gjennomsnittet ligget på nesten 350 slike saker. For lovbruddet incest er økningen enda mer markert: Fra et snitt på mellom 6 og 7 etterforskede lovbrudd i 1970-årene, til et årlig gjennomsnitt på over 110 saker hittil i 1990-årene. Oppmerksomheten og den økende bevisstgjøringen rundt disse overgrepene er etter all sannsynlighet den viktigste årsaken til at slike forbrytelser oftere anmeldes nå enn tidligere. Overgrep som er skjedd tiår tilbake, er anmeldt først nå.

Kriminalitet i forskjellige deler av landet

Det ble etterforsket drøyt 60 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere i hele landet i 1995. Høyest registrerte kriminalitet hadde Oslo med mer enn 155 etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere, deretter kom Agderfylkene og Vestfold med rundt 70. Lavest kriminalitet hadde Svalbard - med 13 etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere, Sogn og Fjordane med 23 og Møre og Romsdal med 26. Grovt sett kan vi si at de fylkene der en høy

Figur 4.3. Forbrytelser etterforsket pr. 1 000 innbyggere. Fylke. 1995

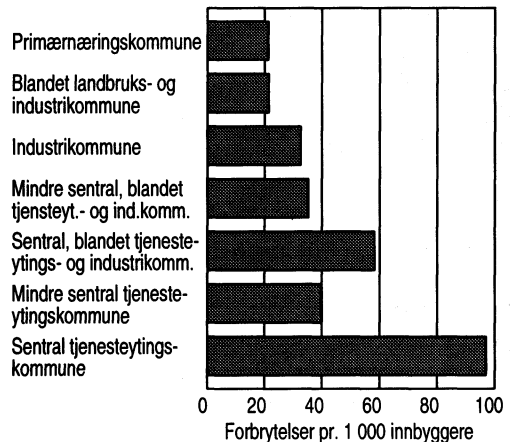
Kilde: Kriminalstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

andel av befolkningen bor i tettbygde strøk, også har en relativt høy andel registrerte lovbrudd.

Denne tendensen blir tydeligere og bedre dokumentert når vi bruker data på kommunenivå. I figur 4.4 er etterforskede

forbrytelser pr. 1 000 innbyggere i alle landets kommuner fordelt etter kommunenes sentralitet og næringsstruktur. Sentrale kommuner har de klart høyest registrerte forbrytelsesfrekvensene. Primærnæringskommunene og de blandede landbruks- og industrikommunene har en registrert kriminalitet som utgjør godt under en fjerdedel av hva vi ser i de sentrale tjenesteytingskommunene.

Figur 4.4. Ferdig etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere, etter kommunetype. 1995

Kilde: Statistisk sentralbyrå, upubliserte tall

Kriminalitet - et byfenomen?

Utbredelsen av kriminaliteten varierer som vi ser i de forskjellige landsdeler. Fylker og kommuner med størst bosettingstetthet har oftest den største forbrytelsehyppigheten, det vil si flest registrerte forbrytelser i forhold til innbyggertallet. Det blir registrert mer kriminalitet i de store byene enn ellers i landet. Men det er først og fremst Oslo som utmerker seg med høy registrert kriminalitet. Mer enn en av fire anmeldte forbrytelser i 1995

hadde Oslo som gjerningssted, til tross for at bare drøyt én av ti er bosatt i Oslo. Det kan være mange årsaker til dette. En del av kriminaliteten som er registrert med gjerningssted i Oslo, er begått av personer som bor utenfor byen. Det er også mulig at mørketallene er større utenfor byområdene, at kriminalitet lettere "dysses ned" her eller blir tolerert fordi man kjenner gjerningsmannens bakgrunn. Det er imidlertid vanlig å forklare forskjell i kriminalitet i byen og på "landet" med fremmedgjøring, isolasjon og sviktende mellommenneskelig kontroll i byene. Det blir pekt på at fristelsene er større i byene, og det er større muligheter for ikke å bli gjenkjent. Det er mindre å tape. På mindre steder er det større risiko for å bli oppdaget.

5. Kriminalitet før og nå

Kriminaliteten forandrer karakter over tid. Holdninger til kriminalitet forandres, og politiets ressurser og satsningsområder er ikke de samme fra år til år. Kriminalpolitiske endringer og endringer i politiets ressurser kan forårsake større eller mindre svingninger i tallet på registrert kriminalitet. Statistikken over etterforskede forbrytelser kan derfor bare brukes som en indikator på kriminalitetsutviklingen, og man bør være forsiktig med å legge for stor vekt på endringer innenfor begrensede tidsrom. I historiske sammenlikninger er vi stort sett henvist til å bruke tallene for etterforskede lovbrudd som grunnlag, idet mer detaljert statistikk for anmeldte lovbrudd bare finnes fra og med 1990.

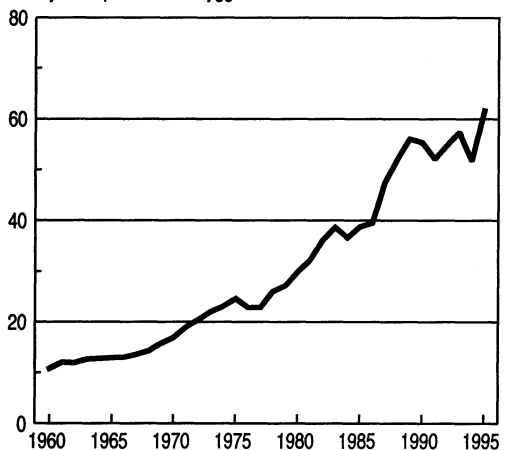
Utvikling i tallet på forbrytelser

Forbrytelsene har økt i omfang hele tiden siden midten av 1950-årene. Statistikk over etterforskede forbrytelser viser at kriminaliteten steg med økende hastighet i 1980-årene. Antall etterforskede forbrytelser ble mer enn femdoblet fra 1960 til 1990 og nesten fordoblet fra 1980 til 1990. Tyveriene har stått for den største tallmessige økningen, og det er først og fremst denne forbrytelsestypen som har fått kriminalitetskurven til å stige helt siden midten av 1950-årene. Det ble etter-

forsket 95 000 tyverier (simple og grove tyverier, samt bilbrukstyverier) i 1980 mot 175 000 i 1990, og hele 187 500 i 1995. Tyverienes karakter har samtidig endret seg i retning av grovere tilfeller. På begynnelsen av 1970-tallet var antallet etterforskede grove og simple tyverier omtrent like stort, mens det på hele 1990-tallet har vært betydelig flere grove

Figur 5.1. Etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere. 1960-1995

Forbrytelser pr. 1 000 innbyggere

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

enn simple tyverier. Noe av denne utviklingen kan muligens tilskrives en økende velstandsutvikling: Mange av de simple tyveriene blir for bagatellmessige til at publikum ser noen grunn til å anmelde dem til politiet. Videre har politiets oppklaringsprosent for tyverier vært relativt lav og gjennomgående synkende gjennom perioden, noe som kan ha redusert anmeldelsestilbøyeligheten både hos privatpersoner og næringsdrivende som opplever mindre tyverier.

Tallet på narkotikaforbrytelser har økt jevnt i 1980- og 1990-årene. Fra 1980 til 1995 er antallet saker mer enn tidoblet. Enkelte former for grov kriminalitet har vist betydelig oppgang. Antall tilfeller av voldtekt, incest, utuktig omgang med barn under 14 år, grove ran og grov legemsbeskadigelse er gjennomgående mellom tre- og tidoblet i 15-årsperioden.

Fra 1989 til 1992 kunne vi registrere en liten tilbakegang i tallet på etterforskede forbrytelser totalt. Så fikk vi en betydelig økning i 1993, og en enda mer betydelig nedgang i 1994, før tallet gjorde et kraftig hopp fra 1994 til 1995: fra 225 000 etterforskede lovbrudd til snaut 270 000. En del av denne utviklingen kan skyldes reelle kriminalitetsendringer, men vi vet at politiets arbeidsmetoder har påvirket tallene for 1994 og 1995 i betydelig grad. Oslo politikammer hadde ved inngangen til 1995 et betydelig antall uavgjorte saker, denne restansen økte fram til sommeren samme år, hvoretter kammeret planmessig gikk inn for å henlegge eldre saker. Denne saksbehandlingen har hatt en betydelig effekt på økningen i saker fra 1994 til 1995.

Videre har det skjedd andre endringer som kan forklare økningen det siste året, blant annet fikk man i 1994 et nytt direktiv for hva politiet skal gjøre når man er i

tvil om man skal registrere en straffbar handling som ett eller flere lovbrudd. Dette direktivet sier at når flere lovbrudd er begått ved én handling, skal alle lovbrudd som etter én skjønnsmessig vurdering kan medføre en siktelse, registreres. I løpet av høsten 1994 og 1995 er denne praksisen innført ved alle politikamre.

Tidligere måtte politiet rapportere lovbrudd til Statistisk sentralbyrå som en tilleggsoppgave. Fra begynnelsen av 1980-tallet og fram til utgangen av 1990 har rapporteringen gått over til å bli en del av den ordinære politivirksomheten, ved at SSB baserer sin anmeldelses- og etterforskningsstatistikk på politiets eget STRASAK-register. Dette registeret er et viktig arbeidsredskap for politiet, og blir av den grunn antakelig ført mer samvittighetsfullt enn de gamle skjemaene som man sendte SSB. Det er blitt argumentert for at denne innføringen av STRASAK er årsaken til en betydelig andel av økningen av registrerte lovbrudd på slutten av 1980-tallet (Olaussen 1995a og 1996). Disse betraktningene bare understreker viktigheten av å ikke legge for stor vekt på endringer innen for korte tidsrom.

Utviklingen i tallet på forseelser

Utviklingen av forseelsene er vanskeligere å følge. Offisiell statistikk har inntil 1992 bare gitt opplysninger om forseelsene når de har endt med en straffereaksjon i form av bøter, forelegg og fengselsstraff. Siden det bare er et mindre antall forseelser det reageres mot, gir en slik statistikk et begrenset bilde. Det er dessuten gjerne flere forseelser som ligger til grunn for hver straffereaksjon. I statistikken kommer bare groveste forseelse til syne. Av 189 000 reaksjoner for forseelse i 1995 gjaldt:

- 5 600 promillekjøring og
- 161 000 veitrafikkforseelser ellers

- 5 700 forseelser mot tolloven
- 3 100 ordensforstyrrelser i beruset tilstand
- 3 600 naskeri

Dette tilsvarer samlet 52 reaksjoner pr. 1 000 innbyggere.

Det er noe mindre forskjeller mellom byene og distriktene ved forseelser enn ved forbrytelser. Eksempelvis ble det etterforsket over ni ganger så mange forbrytelser pr. innbygger i Oslo som i Sogn politidistrikt, mens det tilsvarende forholdet mellom etterforskede forseelser i de to distriktene "bare" var 2:1 i Oslos favør.

Utviklingen i tallet på forseelser siden 1956 har vært preget av mange endringer i lovgivning og politifølgning. Dette gjelder for eksempel reaksjoner på offentlig beruselse som opphørte å være straffbart i 1970. Drukkenskapsforseelse var i mange år den vanligste bakgrunn for iverksettning av straffetiltak mot forseelse. I 1961

gikk trafikkforseelsene forbi drukkenskapsforseelsene. Trafikkforseelsene ble mellom fire- og femdoblet i tiårsperioden fram til 1961 og har siden bare økt i antall. De utgjør i dag 88 prosent av forseelsene som har medført en reaksjon. Andre typer forseelser, eksempelvis hjemmebrenning, har ikke hatt noen økning i reaksjoner i den samme perioden. Tallet på reaksjoner for denne typen forseelser lå i 1995 i underkant av 500, og det tilsvarer omtrent nivået fra slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet.

Fra 1955 til 1995 økte de sanksjonerte trafikkforseelsene i absolutte tall fra 11 000 til 166 000 og pr. 1 000 innbyggere fra 3 til 46. Tallet på personbiler økte imidlertid sterkt i denne perioden. Tar vi hensyn til dette, er forskjellen liten: fra 92 trafikkforseelser pr. 1 000 personbiler i 1955 til 103 pr. 1 000 personbiler i 1995.

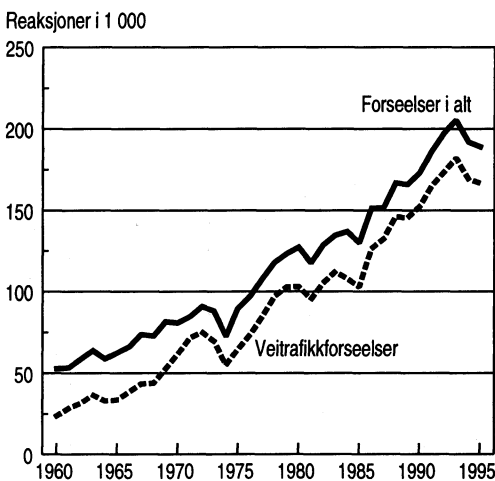
Promillekjøring

Antall straffereaksjoner gitt for promillekjøring økte fram til begynnelsen av 1970-tallet. Siden har tallet ligget på 6 000-7 000 reaksjoner årlig fram til 1993, mens antallet reaksjoner sank til drøyt 5 600 i 1995. Variasjoner i tallene skyldes nok delvis at politiets innsats og aksjoner på veiene ikke er den samme fra år til år, men samtidig er det mulig at de siste års reduksjon i reaksjoner kan skyldes en reell tendens til mindre promillekjøring.

Ved Transportøkonomisk institutt ble det i 1985 foretatt beregninger av hvor stort omfang promillekjøringen faktisk har (Glad 1985). Man kom fram til dette:

- Hvert år blir det kjørt omtrent fire millioner "promilleturer", det vil si omtrent like mange turer som det er innbyggere i Norge. Det store flertall av personer under 18 og over 70 år

Figur 5.2. Reaksjoner for forseelser og veitrafikkforseelser, 1960-1995

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

kjører imidlertid ikke bil, selv om en del 16-17-åringer nok kjører i beruset tilstand.

- Grovt anslått er det omtrent 200 000 bilførere som kjører med promille en eller flere ganger i året. Det er altså en gruppe bilister som kjører oftere med promille enn andre.

Veitrafikkloven ble endret i 1988. Dette betydde blant annet at minstestrafen for promillekjøring ble endret fra 21 dager fengsel til 14 dager, som for straffelovgivningen ellers. Loven gav også anvisning om et mer differensiert straffeutmålingsystem. I de senere år har det også vært en større fokusering på problemet med folk som kjører i rus forårsaket av medikamenter og illegale rusmidler.

Domstolene kan i en prøveperiode på to år fra juni 1996 idømme promilleprogram som alternativ til ubetinget fengselsstraff ved promillekjøring. Ordningen administreres av kriminalomsorg i frihet. Programmet innebærer en blanding av medisinsk og psykologisk behandling, opplæring om alkoholens virkninger og konsekvensene av promillekjøring, samt kontroll av om domfelte holder seg rusfri. Planlegging av en rusfri tilværelse er også sentral. Prøveordningen gjelder i de fem fylkene Østfold, Buskerud, Rogaland, Sør-Trøndelag og Nordland. Som en hovedregel er ordningen bare aktuell for personer som dømmes for kjøring med over 1,5 promille eller ved gjentatt promillekjøring. Den siktede må gjennomgå en personundersøkelse der man bl.a. kartlegger hans eller hennes forhold til alkohol, før det blir avgjort om det er aktuelt med deltakelse i promilleprogrammet.

Hva koster kriminaliteten?

Kostnader ved kriminalitet er vanskelig, om ikke umulig, å beregne, og det er vanskelig å fastslå de faktiske virkninger

av kriminaliteten. For det første vet vi ikke noe sikkert om omfanget av kriminaliteten. For det andre er det vanskelig å anslå verdien av det som er tapt. Menneskelige lidelser som kriminaliteten påfører offeret, offerets familie, gjerningsmannen og hans familie, og den redsel som er utbredt for å bli offer for kriminalitet, er vanskelig å måle. Kriminaliteten påvirker ofte tillitsforholdene mellom samfunnsborgerne. Ved en beregning av det som lar seg måle i penger, må det tas hensyn til:

- Utgifter knyttet til gjenoppretting av de skader kriminaliteten har medført.
- Utgifter forbundet med å begrense, forebygge og sanksjonere kriminalitet. Her kan man imidlertid diskutere om alle tiltak mot kriminalitet faktisk er berettigede og effektive.
- Tapt produksjon som påføres samfunnet pga. kriminalitet.

Utgifter til politi, påtalemyndighet, domstoler, kriminalomsorg i frihet og fengselsvesen er kostnader som forholdsvis lett kan forbindes med kriminalitet, men tidvis kan det diskuteres om tiltakene er nødvendige eller egnede til å motarbeide kriminalitet. Eller omvendt: Hvis vi skulle gå til drastiske reduksjoner i bevilningene til for eksempel politiet, ville det i kostnadskalkylen se ut som om kriminaliteten var mindre kostbar for samfunnet. Også andre utgiftsposter i det offentlige må knyttes til kriminalitet, både med hensyn til forebygging av kriminalitet og forskjellige etterfølgende tiltak: noe av utgiftene til brannvesen, til helse og sosialvesen og utgifter til privat sektor til bekjempelse av kriminalitet, til kjøp av kriminalitetsforebyggende tjenester og til gjenoppretting av skade. Materielle ødeleggelser som skyldes påsatte branner, stjålne biler og hærverk medfører store summer.

En forsiktig kalkyle av omfanget av svart arbeid, anslår dette til å ha et omfang tilsvarende 4-6 prosent av brutto nasjonalprodukt (St.meld. 23, 1991-92). Man kan imidlertid ikke ta for gitt at alle disse inntektene er noe skattemyndighetene har gått glipp av: En del arbeid ville sannsynligvis ikke blitt utført som betalt arbeid hvis det skulle beskattes. Kriminalitet i forbindelse med konkurs og korrupsjon, hvitvasking av penger og internasjonale bedragerier forårsaker antakelig tap i milliardklassen årlig, men er med den kunnskap vi har om det, vanskelig å fastslå.

6. Oppklarte forbrytelser

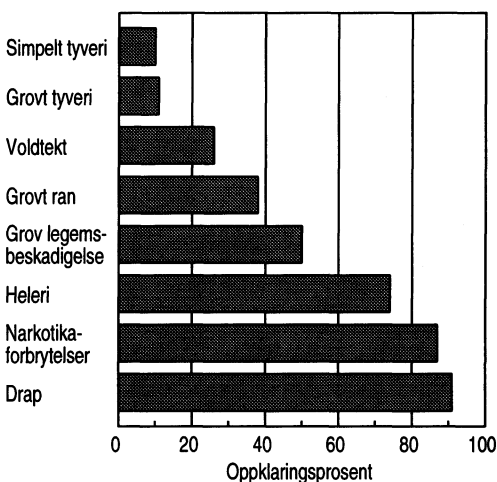
En forbrytelse regnes som oppklart når politiet har funnet minst én person å sikte, det vil si at politiet mener å ha bevis for at denne personen har begått forbrytelsen. I statistikken regnes en forbrytelse også som oppklart når påtalebegjæringen trekkes tilbake, det vil si at den som har anmeldt saken, trekker tilbake anmeldelsen. I 1995 oppklarte politiet 24 prosent av forbrytelsene som ble ferdig etterforsket det året. De andre sakene ble henlagt, enten fordi politiet ikke hadde noen mistenkte, eller fordi bevismaterialet ikke var godt nok. Mange saker blir henlagt nærmest umiddelbart, uten at det er brukt ressurser på å etterforske dem, fordi politiet har minimale spor å gå etter og lite informasjon, eller de må prioritere en mer alvorlig sak. Disse sakene regnes med blant de ferdig etterforskede, men ikke blant de oppklarte.

Oppklaringsprosenten har med lovbruddets karakter og politiets ressurser å gjøre

Det er store forskjeller i oppklaringsprosent for ulike typer lovbrudd. Dette har sammenheng med hvor alvorlig lovbruddet er, hvor høy prioritet politiet gir ulike typer saker, og hvor mye initiativ politiet tar. Generelt gjelder at jo mer alvorlig et lovbrudd er, desto høyere er oppklarings-

prosenten. Så godt som alle drap blir oppklart. Drap har høy etterforskningsprioritet. En annen viktig forklaring er at politiet i noen typer saker har opplysninger om mistenkte allerede ved anmeldelsen eller oppdagelsen av et lovbrudd. Dette gjelder de fleste narkotikaforbrytelser og helerier som politiet oftest oppdager selv. Her er oppklaringsprosenten høyere enn for gjennomsnittet. Tyverier, som utgjør størsteparten av forbrytelsene,

Figur 6.1. Oppklaringsprosent for forskjellige forbrytelser. 1995

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

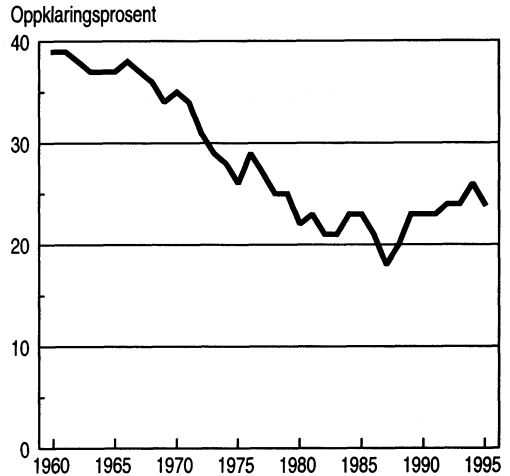
blir sjelden opplært, i 1995 ble bare 11 prosent av tyveriene opplært. Uforholdsmessig mye ressurser måtte tilføres politiet for å oppnå noen særlig økning i oppklaringsprosenten for tyveri. Det foreligger oftest lite informasjon og få spor i slike forbrytelsessaker.

En økende anmeldelsesfrekvens vil nærmest nødvendigvis medføre lavere oppklaringsprosent om ikke politiet samtidig blir tilført ressurser. Politiet har flere stillinger og mer penger til disposisjon i dag enn de hadde 10 og 15 år tilbake. Men det er vanskelig å si om ressursøkningen har vært like stor som kriminalitetsøkningen. Siden kriminaliteten politiet etterforsker, gjennomgående er "tyngre" i dag enn for ti år siden, og det er grenser for hva effektivisering kan bety av tidsbesparelse innenfor politiet, vil politiet måtte trenge lengre tid på etterforskning enn tidligere. Det etterforskes flere drap og grove voldsforbrytelser, tyngre sedelighetssaker og økonomisk kriminalitet, saker som krever omfattende etterforskning.

Oppklaringsprosenten har med samfunnets struktur å gjøre

Kriminalitetsøkningen de siste tiårene er gjerne blitt forklart med endringer i samfunnsstrukturen. En synkende oppklaringsprosent kan også forklares med dette. Samfunnet er blitt mer komplisert og uoversiktlig. Tilflyttingen til byene og fortettingen i visse områder fører til en større grad av flyktighet og fremmedhet menneskene imellom. Den sosiale kontroll mellom mennesker fungerer ikke så sterkt. Det er blitt flere fristelser. Lovbrytere kan oppnå en høy grad av mobilitet ved bruk av for eksempel bil og mobiltelefon. Det finnes flere biler, flere hytter, hus, butikker og ting, og det er antakelig lettere å operere ubevoktet eller uten at folk bryr seg. Hus, hytter og biler står

Figur 6.2. Oppklaringsprosent for forbrytelser. 1960-1995

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

tomme store deler av dagen og året. Fritid og arbeid skjer oftest på atskilte områder. Dette fører til at etterforskningen vanskeliggjøres og oppklaringsprosenten går ned.

I 1960-årene ble om lag 40 prosent av forbrytelsene opplært, mens oppklaringsprosenten var helt nede i 18 prosent i 1987. I de fem siste årene har oppklaringsprosenten ligget mellom 23 og 26. Et bidrag til en høyere oppklaringsprosent de siste årene, er imidlertid en markert økning i etterforskede narkotikalovbrudd. Oppklaringsprosenten for tyveri har ikke forbedret seg, men har ligget mellom 12 og 15 prosent i nesten alle de 15 siste årene. Antall opplarte saker har økt hele perioden, fra 15 000 i 1960 til 63 000 i 1995, selv om oppklaringsprosenten var synkende hele tiden.

7. Fra mistanke til straff: politi, påtalemyndighet og domstol

Politiets oppgaver

Politiets hovedoppgaver er:

- å opprettholde alminnelig ro og orden
- å forebygge og forhindre straffbare handlinger
- å beskytte borgerne og lovlydig virksomhet
- å etterforske lovbrudd
- spesialoppgaver som å organisere rednings- og leteaksjoner, utstede pass, utføre fremmedkontroll

Politikamrene/-distriktene utfører de påtalemessige oppgaver i byene. Lensmenn og lensmannsbetjenter utfører politiarbeid i distriktene, men har ingen selvstendig påtalekompetanse.

Forebygging av kriminalitet er strategier og tiltak som tar sikte på å unngå og å redusere omfanget av kriminaliteten. Det tradisjonelle virkemiddel har vært å avskrekke potensielle lovbrøyttere fra å begå kriminalitet ved at de risikerer straff. Patruljering og håndheving av straffebestemmelser har hatt et slikt formål. I dag er forebygging av kriminalitet et prioritert mål, der det satses bredt. I det kriminalitetsforebyggende arbeidet skal politiet samarbeide med barnevern, helse- og sosialmyndigheter, skole og barnehage og frivillige organisasjoner. De skal drive

oppsøkende og holdningsskapende arbeid i nærmiljøet, og informere allmennheten om hvordan de kan beskytte seg mot lovbrudd. Målrettet ordenstjeneste på steder hvor lovbrudd forekommer ofte, effektivt arbeid med etterforskning og oppklaring og rask avgjørelse av spørsmålene om påtale og rettergang, regnes også som viktige ledd i forebyggende arbeid.

Overfor unge i risikozonen og unge førstegangskriminelle arbeides det særskilt med spesielle tiltak for å hindre at de unge begynner på en kriminell løpebane. I slike tiltakskjeder er samordning med andre offentlige og frivillige instanser en sentral faktor. Orientering til barn og unge gjennom undervisning i skoler er et viktig element i den generelle, forebyggende tjenesten. I forhold til allmennheten er tiltak som "natteravner" og "nabohjelpsområder" viktige ledd i det kriminalitetsforebyggende arbeidet. Natteravnordningen går ut på at voksne, frivillige på nattetid er til stede i lokalmiljøene, der folk, særlig unge er samlet, for ved sin tilstedeværelse å virke dempende på ordensforstyrrelser. Nabohjelpsområder har til hensikt å bevisstgjøre om hvordan man kan sikre seg mot innbrudd og skadeverk. Det kriminalitetsforebyggende råd er regjeringens rådgivende organ for

å forebygge og begrense kriminalitet. Å formidle informasjon, koordinere tiltak og initiere aksjoner er viktige virkemidler i deres arbeid.

Politiets organisering og ressurser

Politi- og lensmannsetaten er delt inn i 54 politidistrikter, som igjen hører inn under fem politiregioner. Hvert politidistrikt ledes av en politimester. Landets 370 lensmannsdistrikter ledes av lensmennene. Lensmannen er underlagt politimesteren i distriktet. Justis- og politidepartementet er den sentrale politiledelse. Styring av politiets påtalemessige funksjoner ledes av landets riksadvokat gjennom ti regionale statsadvokatembeter. Førstestatsadvokatene leder statsadvokatembetene.

I tillegg til de regionale og lokale enheter omfatter politi- og lensmannsetatene flere sentrale politiorganer som: Kriminalpolitisen, Politiets datatjeneste, Utrykningspolitiet, Økokrim, Politiets overvåkingstjeneste og Statens innkrevningssentral. Driftsutgiftene for politi- og lensmannsetaten inkludert politiets særorganer var for 1996 ca. 4,8 milliarder kroner. Ressursene ble brukt til innsats innen politiets hovedgjøremål: Forebygge lovbrudd, etterforskning og iverksettelse, ro og orden, trygghet i trafikken, politiberedskap og redningstjeneste, sivile gjøremål og forvaltningsoppgaver, råd og bistand samt interne fellesfunksjoner.

Det var om lag 10 000 stillinger i politi- og lensmannsetaten i 1996. Rundt 1 900 av stillingene var administrative.

De særskilte etterforskningsorganene (SEFO) skal etterforske saker der ansatte i politi- og påtalemyndighet er mistenkt for å ha begått straffbare handlinger i tjenesten. Visse alvorlige forhold skal etterforskes av SEFO uavhengig av mistanke om straffbare forhold. Det er til sammen

11 slike etterforskningsorgan. I 1995 kom det inn 610 saker til behandling. Dette var 35 prosent flere saker enn i 1990.

Politiet setter i gang etterforskning og forbereder saken for retten

Politiet skal sette i gang etterforskning umiddelbart når de oppdager eller har mistanke om straffbare forhold, eller når et lovbrudd blir anmeldt til politiet. Forbrytelser som ikke er underlagt offentlig påtale, skal imidlertid ikke etterforskes uten at det foreligger påtalebegjæring eller anmeldelse fra fornærmede. Dette gjelder for eksempel enkelte forbrytelser i familieforhold og forbrytelser mot den personlige frihet. Hovedregelen er imidlertid at forbrytelser er underlagt offentlig påtale, dvs. at de ikke krever offerets anmeldelse. Det vanligste er derfor at politiet, dersom det får kjennskap til at en straffbar handling er begått, skal foreta etterforskning. Den tid som går med til etterforskning av et lovbrudd, varierer. Særlig når det gjelder de groveste forbrytelsene kreves det grundig og langvarig etterforskning. Mindre alvorlige lovbrudd blir fort henlagt uten videre, som følge av manglende etterforskningskapasitet.

Formålet med etterforskningen er å skaffe til veie de nødvendige opplysninger for å avgjøre spørsmål om tiltale og å forberede saken for behandling ved retten. Etterforskningen består blant annet i at politiet gjør undersøkelse på stedet og foretar avhør av vitner og mulige mistenkte. Etterforskningen kan ende med at en eller flere mistenkte siktes, men langt oftere blir saken henlagt uten siktelse, eller henlagt fordi bevisene mot mistenkte ikke anses som sterke nok til å anlegge sak. Politiet legger fram forslag til hvordan saken skal behandles videre.

Overføring av saker til konfliktråd

Hvis lovbruddet ikke kvalifiserer til ubetinget fengselsstraff, kan påtalemyndigheten i politiet overføre straffesaken til megling i konfliktråd. Politiet kan også overføre forholdet til konfliktrådet som "sivil sak" dersom vilkårene for øvrig er til stede, f.eks. i saker hvor straffeskyld ikke anses bevist, eller i saker med gjerningsperson under den kriminelle lavalder. Konfliktrådene kan dessuten behandle saker som henvises direkte fra partene eller fra andre i lokalsamfunnet. For at en sak kan tas opp i konfliktrådet må både fornærmede, gjerningspersonen og eventuelt verge samtykke i meglingen. Konfliktrådsbehandling betyr at gjerningspersonen kan gjøre opp for seg direkte overfor fornærmede ved hjelp av en nøytral megler. Møtet med offeret kan gi gjerningspersonen en klarere forståelse av hvilke konsekvenser lovbruddet har medført for offeret. En vellykket konfliktrådsmegling med oppfylt avtale, innebærer at saken anses avsluttet uten at gjerningspersonen får anmerkning på ordi- nær politiattest.

- Konfliktrådsordningen er regulert i lov om megling i konfliktråd av 15. mars 1991 nr. 3. Det er etablert 42 konfliktråd som dekker alle landets kommuner.
- Konfliktrådene behandlet 4 628 saker i 1996. Åtte av ti saker ble overført til konfliktrådet fra påtalemyndigheten og politiet. I 1993 ble bare vel 1 300 saker tilmeldt konfliktrådene (Agenda utredning og utvikling 1996).
- Tyverier, skadeverk, innbrudd og mindre legemsfornærmelser er saker som oftest kommer opp for konfliktrådene. Meglingen resulterte i avtale for 96 prosent av gjerningspersonene, og hele 95 prosent av avtalene ble innfridd. Konfliktrådene brukte gjennomsnittlig vel en måned på å be-

handle sakene (Agenda utredning og utvikling 1996).

Påtalemyndigheten reiser tiltale eller sanksjonerer selv

Når etterforskningen av et lovbrudd er avsluttet og politiet har lagt fram forslag til videre behandling, er det påtalemyndighetens oppgave å avgjøre om det skal reises tiltale. Saken blir i så fall oversendt retten. Straffesaken kan imidlertid avsluttes av påtalemyndigheten. Påtalemyndigheten er et hierarki med Kongen øverst, deretter Riksadvokaten, statsadvokatene og politiet. Det er statsadvokatene og politiet som treffer de fleste av påtalemyndighetens beslutninger.

Påtalemyndigheten kan avgjøre en straffesak selv med de sanksjonsmidler de rår over:

- påtaleunntatelse, overføring til konfliktrådsbehandling, forelegg og henleggelse
- eller den kan reise tiltale og overføre saken til behandling av domstolene

Påtaleunntatelse er en formell advarsel og medfører ingen registrering i strafferegisteret. Påtaleunntatelsen kan gjøres betinget ved at siktede i en prøvetid aksepterer bestemte vilkår. Oftest er betingelsen at en ikke skal gjøre seg skyldig i noen ny straffbar handling. En slik betinget påtaleunntatelse skal registreres i strafferegisteret. Hvis den siktede er under 18 år, kan saken overføres til megling i konfliktråd.

I noen tilfeller henlegger påtalemyndigheten saken fordi bevisene mot den siktede ikke er gode nok. Saken kan også bli henlagt fordi gjerningspersonen var sinnssyk i gjerningsøyeblikket eller når saken er foreldet. Over 1 700 forbrytelser ble i 1995 henlagt fordi siktede var under

kriminell lavalder, 15 år, på gjernings-tidspunktet.

Påtalemyndigheten kan gi forelegg i stedet for å reise tiltale når den finner at en sak bør avgjøres med bot. Forelegg brukes i mindre alvorlige saker. Hvis den siktede vedtar forelegget, blir det ingen rettsak. Vanlige tjenestemenn i politiet og tollvesenet har dessuten myndighet til å utstede forenklete forelegg for mindre alvorlige forseelser mot henholdsvis vei-trafikkloven og tolloven. Dette brukes ofte når noen blir tatt for å kjøre for fort, eller blir tatt for smugling av mindre mengder alkohol.

Ordringen med overføring til barnevernet for siktede under 18 år er opphevet. Det eksisterer nå et tosporet system i forhold til denne aldersgruppen. Påtalemyndigheten etterforsker og påtaler lovbruddet på ordinær måte, men informerer barneverntjenesten ved lovbrudd som ikke er av bagatellmessig art. Det er da opp til barnevernstjenesten hvilke tiltak de vil iverksette.

Domstolene frifinner eller idømmer straff

Når påtalemyndigheten beslutter å reise tiltale mot en person, skal saken tas opp for domstolen. Domstolens sanksjonsmidler er flere enn påtalemyndighetens og regnes som mer alvorlige. Domstolene avsier dom på:

- bot
- fengselsstraff
- sikring
- samfunnstjeneste
- frifinnelse
- hefte og rettighetstap, men dette er sanksjonsmidler som i praksis ikke er i bruk.

Domstolen har adgang til å kombinere forskjellige straffer, f.eks. bot sammen

med fengselsstraff. Opprinnelig kunne ikke flere hovedstraffer gis samtidig, men fra 1985 ble adgangen til å gi kombinert straff utvidet.

Bot er en form for pengestraft. Beløpet som betales inn, tilfaller statskassen. En kan dømmes til å betale bot av domstol, men en kan også som vist, gis bot av påtalemyndighet (forelegg), og av politiet (forenklet forelegg). Ved fastsettelse av størrelsen på boten skal det tas hensyn til det straffbare forhold og til den dømtes økonomiske situasjon. Når domstolen avgjør en sak med bot, skal den samtidig fastsette en fengselsstraff fra en dag til tre måneder, som skal fullbyrdes dersom boten ikke betales. Dette kalles subsidiær fengselsstraff. I 1995 ble om lag 1 050 personer innsatt i fengsel for soning av subsidiær fengselsstraff.

Fengselsstraff er en form for frihetsberøvelse. Fengsel kan idømmes fra 14 dager til 15 år. Fram til 1985 var det fra 21 dager til 15 år. For promillekjøring var det 21 dager helt fram til 1988. For enkelte lovbrudd, som drap, grov narkotikaforbrytelse, voldtekt og ran med døden til følge, der loven gir uttrykkelig anvisning om det, kan det gis 21 år. Fram til 1981 hadde vi det vi tidligere kalte fengsel på livstid. Adgang til å dømme på livstid finnes nå bare for enkelte svært alvorlige militære forbrytelser. En person som er dømt til ubetinget fengsel blir innsatt i fengsel for å sone dommen. En fange sitter imidlertid svært sjelden straffetiden ut. Løslatelse på prøve skal normalt skje når to tredjedeler av straffetiden er sonet. Prøveløslatelse gis dog ikke før to måneder er sonet. Løslatelsen er betinget av at det ikke begås ny kriminalitet innenfor en bestemt prøvetid. I enkelte tilfeller; når det foreligger tungtveiende grunner for det, kan prøveløslatelse skje allerede etter halv straffetid. Adgangen til

prøveløslatelse har to formål. For det ene håpet om at prøveløslatelsen kan være en spore til flid og god oppførsel i fengslet. For det andre håpet om at risikoen for å måtte sone reststraff, skal bidra til at den prøveløslatte holder seg lovlydig utenfor fengslet.

En fengselsstraff kan gjøres betinget. Betinget fengsel innebærer at den dømte slipper å sone i fengsel, hvis betingelsene som domstolen fastsetter, overholdes. Vanligvis er kravet at en ikke begår nye forbrytelser i en viss periode, eventuelt kombinert med en form for erstatning til offeret. Dersom domfelte begår nye straffbare handlinger i prøvetiden, kan retten avsi fellesdom, eller la den gamle dommen bli stående. Ved andre brudd på vilkårene bestemmer forhørsretten, etter begjæring av påtalemyndighet, ved en helhetsvurdering, om den betingede straffen må sones. Andre betingelser som kan stilles, er tilsyn av kriminalomsorg i frihet, avholdsplikt, arbeid, utdanning, eller plikt til å oppholde seg på et bestemt sted. Betinget fengsel gis ofte sammen med bot - i 1995 i over halvparten av tilfellene.

Samfunnstjeneste ble ved lov av 15.3.91 innført som hovedstraff på linje med fengselsstraff og bot. Samfunnstjeneste innebærer at domfelte skal utføre et bestemt antall timer samfunnsnyttig arbeid. Arbeidet skal utøves i den dømtes fritid. Fra 1984 og fram til lovendringen i 1991 inngikk samfunnstjeneste i en prøveordning, som gikk ut på at en person som hadde begått forbrytelse som kvalifiserte til ubetinget fengselsstraff kunne få denne omgjort til betinget fengsel under forutsetning av at samfunnstjeneste ble utført. De positive erfaringene fra prøveperioden medførte at samfunnstjeneste ble lovfestet som hovedstraff på linje med fengsel og bot. I nye retningslinjer er det gitt ad-

gang til også å gi tilbakefallsforbrytere en slik reaksjon. Straffen skal ikke kunne utgjøre mer enn 360 timer arbeid. De senere år er det årlig avsagt ca. 1 000 dommer på samfunnstjeneste. Ordningen administreres av friomsorgen.

Sikring innebærer oftest plassering i sikringsanstalt eller psykiatrisk sykehus, men kan også bety tilsyn i frihet, forbud mot å oppholde seg på bestemte steder eller plassering i privat forpleining. Sikring blir idømt når en straffbar handling er begått i sinnssykdom, eller av en person med mangelfullt utviklede eller varig svekkede sjelsevner, og når det i tillegg er fare for gjentakelse. Sikring kan også idømmes når en person flere ganger er funnet skyldig i en alvorlig forbrytelse. Sikring gis alene eller sammen med fengsel, men gis oftest sammen med en ubetinget fengselsstraff. Sikring er ikke ment som straff, men som behandling. Den varer så lenge det anses nødvendig, men ikke utover et maksimum fastsatt av domstolen. Løslatelse skal skje etter en vurdering av resultatet av behandlingen. I praksis fortøner denne tidsubestemtheten seg som en tilleggsbelastning for den dømte. Gjennomføring av sikringen skaper et rettssikkerhetsproblem, fordi den sikredes skjebne er avhengig av behandlernes skjønn.

Ved lov av 17 januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner), vedtok Stortinget å oppheve sikringsinstituttet til fordel for ulike særreaksjoner. Lovendringene er ikke trådt ikraft. Reaksjonene er forskjellige etter som lovbyrteren etter straffeloven er tilregnelig eller ikke. Personene som er tilregnelige skal som hovedregel straffes etter de alminnelige reglene i straffeloven. Men når domstolene finner at en tidsbestemt straff ikke vil være tilstrekkelig til å verne

samfunnet mot forbryteren, kan det idømmes forvaring. Det vil være tilfellet når en står overfor særlig farlige forbrytere. Forvaringen er tidsbestemt, men med mulighet for forlengelse.

Utilregnelige personer straffes ikke. Utilregnelig vil en person være når han på gjerningstiden var bevisstløs, psykotisk eller i høy grad psykisk utviklingshemmet. De sinnslidende utilregnelige, det vil her si de psykotiske eller bevisstløse, kan overføres til tvungent psykisk helsevern ved dom når dette anses nødvendig. Det er foreløpig ikke gitt regler om særreaksjoner for de høygradige psykisk utviklingshemmete.

I 1995 ble 18 personer idømt sikring i kombinasjon med en ubetinget fengselsstraff, mens 16 fikk sikring alene. Dette er nær en halvering i bruken av sikring i forhold til tidligere år på 1990-tallet.

8. Straff - et tilsiktet onde

Straff er ment som et onde staten påfører lovovertrederen. Den som straffes skal føle det som et onde. Staten gir på denne måten uttrykk for hva den ser på som uønskede handlinger. Straffen er ment å være et redskap til å holde folk lovlydige og beskytte samfunnet.

Straff i lovens forstand

Uttrykket "straff" blir brukt ofte. I lovens forstand har det en snever betydning. Som "alminnelig straff" regner loven fengsel, hefte, bøter, rettighetstap og samfunnstjeneste. Annet er ikke straff i lovens forstand. Varetektsfengsling og sikring er ikke straff. Heller ikke erstatning, straffeskatt for uriktig selvangivelse og gebyr for feil bilparkering regnes som straff. De er ment brukt som oppreisende eller oppdragende midler eller som sikrende forholdsregler og ikke som straff. Varetektsfengsling skal brukes som ledd i etterforskning. Likefullt oppleves slike "inngrep" oftest som straff, varetektsoppholdet kan strekke seg over lengre tid og ha store konsekvenser for den fengslede.

Individualprevensjon og allmennprevensjon

Straffens individualpreventive og allmennpreventive virkninger skal etter lovgivers intensjon gjøre det mulig å

holde folk lovlydige og samtidig beskytte samfunnet. Med individualprevensjon tenkes det på den virkning straffen har på den enkelte, ved at den virker uskadeliggjørende og behandlende. En person blir uskadeliggjort ved innsettelse i fengsel. Lovgiverne har også tenkt at straffen skulle ha forbedrende virkning på den straffede. Ved å foreskrive en behandlingsmåte som gir positivt resultat, skal en person bli lovlydig. Med allmennprevensjon tenkes det på de virkningene straffetrusselen har overfor allmennheten. Borgernes visshet om at de kan bli straffet og det at personer faktisk blir straffet, skal avholde dem fra å begå straffbare handlinger. Tanken er at straffen har avskrekkende virkning og skaper moralske hemninger mot forbudte handlinger. Det er vanskelig å måle de individualpreventive og allmennpreventive virkninger av straffen. De individualpreventive virkningene kan til en viss grad måles gjennom tilbakefall. Ved å se på hvilken straff som var brukt, kan også effekten av de forskjellige straffeformer måles. Dette vil imidlertid ikke gi noe entydig svar. Det behøver ikke være straffen i seg selv som har medført tilbakefall eller lovlydig atferd, men andre omstendigheter. Uansett hvilke perspektiver som anlegges, gir tilbakefallsstatistikken et

dystert bilde av straffens individualpreventive virkninger. Over halvparten av dem som siktes et år, har tidligere også vært siktet for forbrytelser, og over 60 prosent av dem som straffes har vært straffet tidligere også.

De allmennpreventive virkninger er enda vanskeligere å måle. Samfunnet har til alle tider på en eller annen måte straffet lovovetredere, og det har eksistert lover med trussel om straff. Vi vet derfor ikke hvilke forbrytelser som hadde vært begått, hvis det ikke fantes noen straffe-trussel, og vi vet lite om hvordan en endring av straffebestemmelsene påvirker borgernes lovlydighet. En svakhet med allmennprevensjonen slik den er tenkt, er at den forutsetter at borgerne kjenner straffetrusselen og er innforstått med strafferisikoen. Den forutsetter at borgeren nærmest står overfor et valg før lovbruddet begås. Denne forståelsen er neppe til stede hos alle, og enkelte handlinger er nærmest pr. definisjon ikke rasjonelle. Mange voldsforbrytelser skjer for eksempel i sterk affekt hvor rasjonelle kalkuleringer er utelukket hos gjerningspersonen.

Straffbarhetsbetingelser

Loven stiller bestemte betingelser for at en handling kan anses for straffbar. Først og fremst gjelder at det må finnes et straffebed som rammer den bestemte handling. Grunnloven sier at ingen skal dømmes uten hjemmel i lov og ingen skal kunne straffes uten dom. Det skal videre ikke foreligge omstendigheter ved handlingen som gjør den forsvarlig eller lovlig. Nødverge; at en straffbar handling foretas i forsvar eller for å avverge en lovstridig handling, og nødrett; at en straffbar handling foretas for å redde person eller gods, regnes f.eks. som straffrihetsgrunn. Loven stiller også krav om at det skal foreligge subjektiv skyld hos gjernings-

personen. Kravet er oftest at det skal være handlet med forsett. Handlingen må ha vært tilsiktet, eller gjerningsmannen må ha regnet det uønskede utfall som sannsynlig. Det kan imidlertid være bestemt at også den uaktsomme handling skal være straffbar, når gjerningsperson har tilsidesatt den hensynsfullhet og oppmerksomhet som kreves. Handlingen må være foretatt av en tilregnelig person, dvs. personen må ikke ha vært bevisstløs eller sinnssyk i gjerningsøyeblikket. Bevisstløshet forårsaket av selvforskyldt rus utelukker imidlertid ikke straffeskyld. Personer under kriminell lavalder, 15 år, er fritatt for straff.

Straffopphørsgrunner

Selv om slike betingelser er oppfylt kan straff senere bortfalle som følge av straffopphørsgrunner; som benådning, foreldelse og tiltaltes død. Ifølge den norske grunnlov kan forbrytere benådes etter at dom er falt. Dette innebærer enten at straffen blir fullstendig ettergitt og vedkommende helt slipper straff, eller at fengselsstraffen blir avkortet eller gjort delvis betinget. Sykdom, særlige familieproblemer eller nye omstendigheter som er kommet til etter at dom er falt, kan gi grunnlag for benådning. I 1996 kom det inn 353 søknader om benådning. Tallet omfatter både frihetsstraff og bøter. 83 av søknadene ble innvilget. Foreldelse av en sak medfører at straff faller bort fordi det er gått for lang tid siden lovbruddet er begått. Foreldelsesfristen varierer fra to år til 25 år fra den dag det straffbare forhold opphører og avhenger av lovbruddets strafferamme. Jo strengere straff et lovbrudd kan medføre, desto lengre er foreldelsesfristen.

9. Hva slags straff gis, og hvem straffes?

I 1995 ble det gitt 202 000 straffereaksjoner for forbrytelser og forseelser.

Det var:

- 182 000 forelegg
- 9 400 ubetingede fengselsdommer
- 7 000 betingede fengselsdommer
- 1 600 bøter.
- samfunnstjeneste som ble gitt i nesten 1 000 tilfeller i 1995.

I noe over halvparten av de til sammen 19 000 dommene ble det gitt kombinert straff. Bot kombinert med betinget, og i stadig større utstrekning også ubetinget fengselsstraff, forekommer ofte.

Nesten 4 300 saker ble avgjort ved konfliktrådsbehandling i 1996, de aller fleste involverte ungdom som gjerningspersoner.

Omtrent 1 150 personer ble frifunnet av domstolene i 1995. Det vil si at snaut 2 prosent av alle siktede for forbrytelser og forseelser det året ble frifunnet for alle lovbrudd de var siktet for. Et ukjent antall personer blir frifunnet for deler av det de er tiltalt for. De aller fleste som politiet mener det er grunnlag for å mistenke ved avsluttet etterforskning, blir straffet. Grovt sett er derfor siktede og straffede identiske grupper.

En person kan straffes flere ganger det samme året

En person kan ilegges flere straffereaksjoner i løpet av et år. Vi vet at litt over 7 prosent av dem som ble straffet for forbrytelser i 1995, også fikk straff på nytt samme året. Hvis vi regner med den samme prosentandel "gjengangere" blant dem som ble straffet i rene forseelsesaker, finner vi at omtrent 184 000 personer over 14 år ble straffet i 1995. Nesten 13 000 personer ble straffet to eller flere ganger. Vi vet heller ikke nøyaktig hvor mange lovbrudd som straffes. Det er ofte flere lovbrudd som ligger til grunn for en straffereaksjon. I overkant av to lovbrudd pr. straffereaksjon er gjennomsnittet. Det betyr at rundt 400 000 lovbrudd endte med en straffereaksjon i 1995.

De som straffes for forbrytelser, skiller seg ut fra gjennomsnittsbefolkningen på flere måter:

- De er oftest menn: 88 prosent av de straffede i 1995 var menn.
- Ungdom mellom 15 og 25 år er overrepresenterte, over 42 prosent av de straffede i 1995 var under 25 år. Mens ungdom i alderen 15-24 år kun utgjør snaut 14 prosent av totalbefolkningen.
- De bor i byer: I Oslo ble det i 1995 gitt 8,5 reaksjoner pr. 1 000 innbyggere i

forbrytelsessaker, mot 2,4 pr. 1 000 i Sogn og Fjordane.

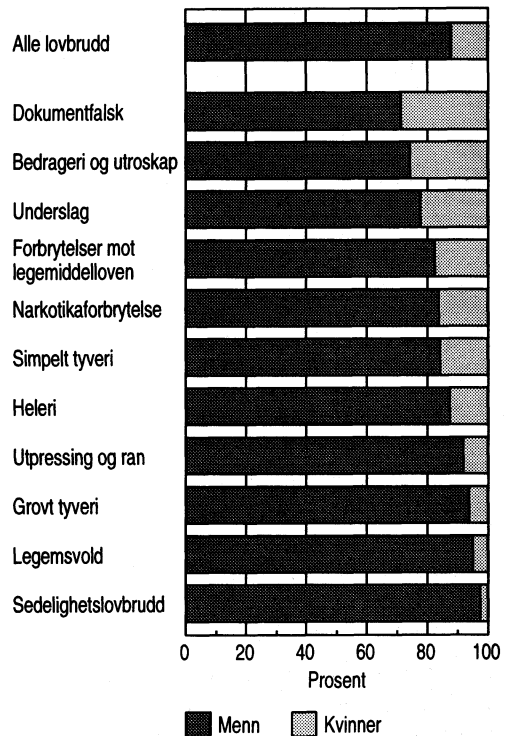
- De har vært straffet tidligere: 63 prosent av de straffede i 1995 hadde vært straffet tidligere.
- De er ugifte: Nesten 75 prosent av dem som ble dømt for forbrytelser i 1995 var ugifte.
- De har gjennomgående lavere utdanning (Otnes 1987). En undersøkelse blant et utvalg norske fanger i 1991 viste at 17 prosent ikke hadde fullført grunnskolen (Fridhov 1991).

Vi vet mindre om hvem det er som begår forseelser og hvem som straffes for det. Men antakelig skiller de seg mindre fra gjennomsnittsbefolkningen enn hva som er tilfellet for de straffede for forbrytelser. Å begå en forseelse regnes stort sett ikke som så alvorlig. Det regnes ikke som så forkastelig å kjøre for fort, smugle sprit og overtre arbeidsmiljøloven som å begå et innbrudd i en bolig eller en voldsforbrytelse. Menn er imidlertid klart overrepresentert også her, selv om kvinneandelen blant de siktede for forseelser er litt høyere enn for forbrytelsenes del. Videre er siktede for forseelser gjennomgående noe eldre enn siktede for forbrytelser, særlig gjelder dette siktede for promillekjøring og andre forseelser mot veitrafikkloven. De fleste som blir tatt for smugling og hjemmebrenning befinner seg også i aldersklassene over 25 år.

Kvinner som straffes

Kvinnenes kriminalitet utgjør bare en brøkdel av mennenes. I 1995 var 12 prosent av de straffede for forbrytelser kvinner. De siste 30 årene har kvinneandelen ligget mellom 6 og 12 prosent. Den var relativt høy i begynnelsen av 30-årsperioden, fram til 1972. Da ble straffebestemmelsene knyttet til naskeri omgjort, slik at naskeri ikke lenger ble betraktet som forbrytelse, men som for-

Figur 9.1. Kvinners og menns andel av straffede for forskjellige forbrytelser. 1995

Kilde: Kriminalstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

seelse. Kvinneandelen gikk med en gang ned. Fra 1980 har kvinneandelen vært økende, fram til dagens andel på 12 prosent.

Kvinnenes kriminalitet er gjennomgående mindre alvorlig enn mennenes. Kvinneandelen blant straffede varierer svært fra forbrytelse til forbrytelse. Ærekrenkelses, underslag, bedrageri og dokumentfalsk og en del mindre alvorlig narkotikakriminalitet framstår som typisk kvinnekriminalitet. Kvinneandelen er imidlertid også her godt under halvparten.

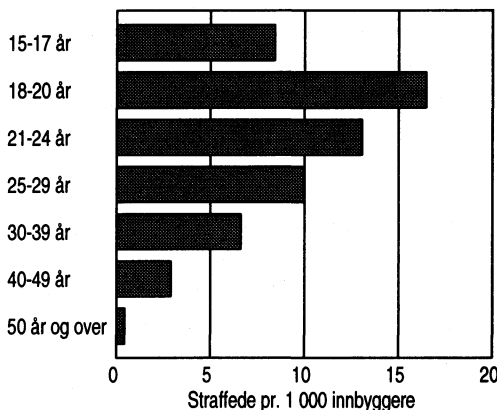
- For sedelighetsforbrytelser og voldsforbrytelser er kvinneandelen nærmest null.

- Kvinner blir sjeldnere registrert som lovbrøyttere enn menn. Bare 12 prosent av de siktede og 12 prosent av de straffede i 1995 var kvinner.
- Kvinner begår andre forbrytelser enn menn. Dokumentfalsk, falsk forklaring og anklage, narkotikalovbrudd, bedrageri og underslag er typisk kvinnekriminalitet.
- Tyverier er likevel den dominerende type lovbrudd også blant kvinner.
- Menn siktes oftest for grovt tyveri og kvinner oftest for simpelt tyveri.
- Kvinner har sjeldnere vært straffet tidligere.
- Kvinner er gjennomgående noe eldre enn menn når de straffes.
- En høyere andel av mennene enn av kvinnene begår forbrytelser på nytt.

Unge som straffes

Over 40 prosent av dem som siktes og straffes for forbrytelser, er ungdom mellom 15 og 25 år. Sett i forhold til befolkningen var det 19-åringene som var den hyppigst representerte årsklassen, med 22 siktede pr. 1 000 innbyggere på samme alder i 1995. 18- og 19-åringene har vært ledende det siste tiåret, mens 15-åringene tidligere dominerte. De yngste har vist en klar tilbakegang det siste tiåret. Aldersklassene over 18 år har økt mest. Det er blitt flere voksne i statistikken. Dette gjenspeiles i mindre typisk ungdoms- og mer voksenkriminalitet. Det er et åpent spørsmål om dette skyldes at ungdom faktisk begår mindre kriminalitet. En alternativ forklaring er at politiets oppklaringsprosent er lav og synkende og da særlig for vinningslovbruddene, "ungdomslovbrudd" nr. 1. De typiske ungdomsforbrytelsene er tyveri, skadeverk og innbrudd og generelt mindre alvorlig kriminalitet, mens voksne over 25 år oftere blir siktet for grovere volds- og sedelighetsforbrytelser, underslag og bedragerier. Ungdom begår ofte kriminalitet

Figur 9.2. Straffede pr. 1 000 innbyggere i forskjellige aldersgrupper. 1995

Kilde: Kriminalstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

sammen med andre, i gjenger eller sammen med noen få, mens de voksne stort sett opptrer alene.

Unge begår oftere lovbrudd sammen med andre. Nær 20 prosent av de siktede under 25 år (1991) hadde begått lovbrudd sammen med en eller flere andre, mens dette bare gjaldt drøye 6 prosent av alle siktede. Det er imidlertid sannsynlig at ikke alle medskyldige oppdages.

En liten gruppe av ungdommene er ansvarlig for mye av den registrerte kriminaliteten, og sannsynligvis også for mye av den ikke-registrerte (Balvig 1981). Men de fleste unge, så vel som eldre, har bare enkelterfaringer med lovbrudd. De registrerte flergangskriminelle er på alle måter en mer belastet gruppe. De kommer oftere fra lavere sosiale lag og fra konfliktfylte familier og skilsmissehjem. De er oftere skoletapere, i det minste ser man det i undersøkelser av innsatte (Fridhov 1991).

Straffedes sosiale bakgrunn

En undersøkelse fra 1981 viste at en persons grad av deltakelse i skole- og arbeidsliv har betydning for kriminalitetsnivå (Otnes 1987). I aldersgruppen 16-19 år var det først og fremst tilknytning til skolen som var viktig. For menn over 20 år er fullført utdanning og yrkesaktivitet viktigst.

- I 1981 var kriminaliteten i aldersgruppen 16-19 år tre ganger høyere blant gutter som hadde sluttet skolen, enn blant dem som fortsatt var skoleelever.
- I aldersgruppen 20-44 år var kriminaliteten mellom fire og fem ganger høyere blant menn med utdanning på ungdomsskolenivå enn blant menn med utdanning på gymnasnivå.
- I aldersgruppen 30-39 år var kriminaliteten ti ganger høyere for ikke-yrkesaktive enn for yrkesaktive menn.

De som verken har arbeid eller er under utdanning, var verst stilt. Blant menn i alderen 16-29 år som var i denne situasjonen, ble nesten 6 prosent straffet for forbrytelser i 1981. Tilsvarende tall for alle menn var mindre enn 6 promille.

Sammenhengen mellom skolegang, fullført utdanning, yrkesaktivitet og kriminalitet er omtrent den samme for kvinner som for menn.

Disse opplysningene stammer fra en undersøkelse foretatt i 1981. Man kan tenke seg at en økt sanksjonering av økonomisk kriminalitet kan gi endringer i bildet. Like fullt er det grunn til å anta at hovedinntrykket står ved lag, i det minste viser ferskere undersøkelser blant innsatte det klassiske "taperbildet" (Fridhov 1991).

Innvandrere og kriminalitet

Om innvandreres kriminalitetsmønster er annerledes enn nordmenns, har vært et

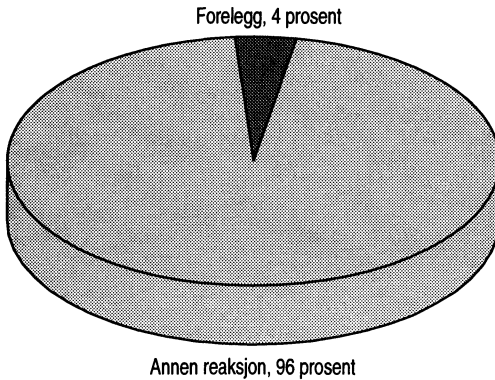
hett debatttema i store deler av 1990-årene. Med innvandrere vil vi her mene to grupper: Førstegenerasjonsinnvandrere uten norsk bakgrunn og annengenerasjonsinnvandrere, det vil si norskfødte med to utenlandskfødte foreldre. Innvandrere etter denne definisjonen utgjorde i 1995 vel 5 prosent av befolkningen (Vassenden 1997).

I hele befolkningen var det 17 siktede for lovbrudd pr. 1 000 innbyggere i 1995. I innvandrerbefolkningen var forholdstallet 24 pr. 1 000 innbyggere. Innvandrernes overrepresentasjon forklares dels ved at det er mange unge menn bosatt i byer i denne befolkningen.

- Innvandrere fra Vest-Europa, Nord-Amerika og Norden har lavere registrert kriminalitet enn nordmenn.
- Innvandrere fra Øst-Europa (26 siktede pr. 1 000) og den tredje verden (33 siktede pr. 1 000) blir hyppigere siktet enn resten av befolkningen.
- Innvandrere er noe overrepresenterte blant siktede for vinning- og voldskriminalitet, og noe underrepresenterte blant siktede for skadeverk, miljø- og trafikk-kriminalitet.
- Det er viktig å være oppmerksom på at siktede innvandrere sjeldnere blir tiltalte enn siktede ellers. Henleggesprosenten ligger for alle siktede på 17 prosent, ved lovbrudd begått av innvandrere ligger den på 23 prosent (alt er 1995-tall).

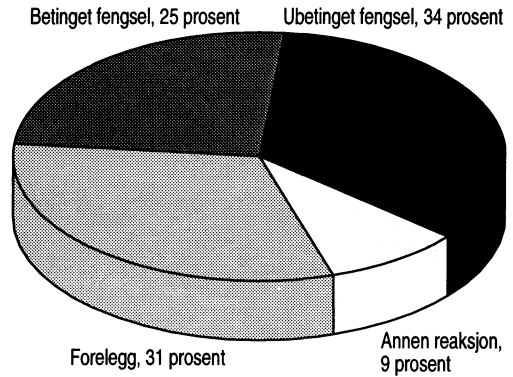
10. Straffens strenghet

Figur 10.1. Reaksjonsbruk ved forseelser.
1995

Kilde: Kriminalstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

Figur 10.2. Reaksjonsbruk ved forbrytelser.
1995

Kilde: Kriminalstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

Hvilken type straff som skal ilegges, vurderes i hvert enkelt tilfelle. Lovbruddets art tillegges selvfølgelig størst vekt, men en persons alder og bakgrunn har stor betydning.

Lovbrudd som fører til bot eller forelegg: Forseelser, unntatt promillekjøring, f.eks. andre veitrafikkforseelser, smugling og naskeri avgjøres oftest med et forelegg. Av forbrytelsene er det legemsfornærmelse, skadeverk og mindre alvorlig

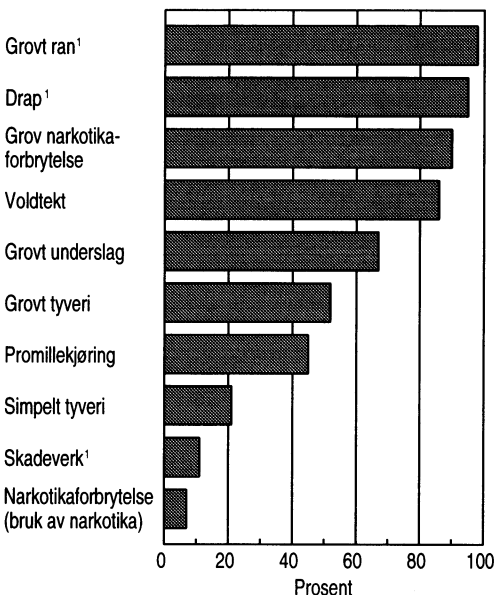
narkotikaforbrytelse som oftest fører til bot eller forelegg. Statens innkrevingsentral som står for innkreving av alle typer bøter og inndragninger, innkrevde i 1995 i alt 343 millioner kroner. Gjennomsnittsbeløpet for bøter og forelegg gitt for forbrytelser var i 1995 på henholdsvis 4 500 og 3 750 kroner. De største bøkene og foreleggene ble gitt for forbrytelser i gjeldsforhold og for brudd på ligningsloven.

Lovbrudd som fører til fengselsstraff

Ubetinget fengsel gis som straff for de alvorligste lovbruddene. Lengden på straffen varierer i forhold til lovbruddets grovhet. Generelt er det slik at jo mer alvorlig lovbruddet er, desto lengre blir fengselsstraffen. Men det tas også hensyn til vedkommendes egnethet for fengselsstraff og til omstendighetene da lovbruddet ble begått. Slike forhold påvirker straffeutmålingen i formildende eller skjerpene retning.

Neste figur viser hvor stor sannsynligheten er for å få fengselsstraff når en først er funnet skyldig i en bestemt type forbrytelse. De vanligste lovbruddene er ikke de som oftest fører til fengselsstraff.

Figur 10.3. Sannsynligheten for å få fengselsstraff ved domfellelse, etter forbrytelse, 1995

¹ Inkluderer sikringsdommer

Kilde: Kriminalstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

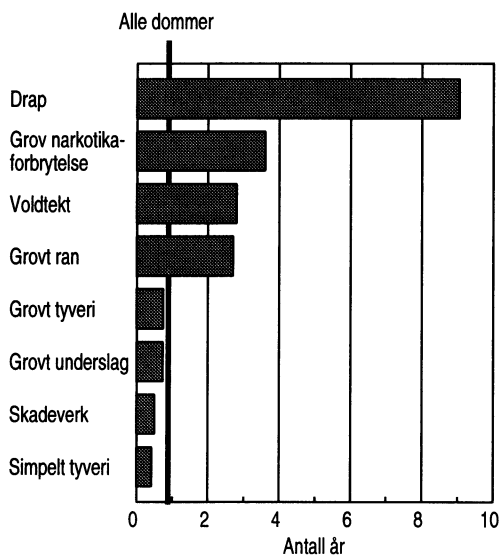
Tvert imot er det nesten slik at jo høyere andelen som er dømt til fengsel er, jo mer uvanlig er lovbruddet. Tyverier forårsaker de fleste fengselsdommer, men andelen som blir dømt til ubetinget fengsel for tyveri, er forholdsvis liten. Fengselsdommer for tyveri er også av kort varighet. Drap, voldtekt, grove ran og grove narkotikaforbrytelser ender i rundt ni av ti tilfeller med ubetinget fengsel, men står for mindre enn en av ti innsettelse årlig. Disse handlingene medfører imidlertid lange fengselopphold. For andre typer lovbrudd er det bare en mindre del av de dømte som får ubetinget fengsel. Unntaket er promillekjøring: Nærmere 45 prosent får en ubetinget fengselsstraff. Før lovendringen i 1988 som gav muligheter for å gi betinget fengselsstraff og bot overfor promillekjørere, ble imidlertid ubetinget fengselsstraff gitt i over 90 prosent av sakene.

Fengselsdommenes lengde

I denne figuren ser vi hva gjennomsnittlig straffelengde for forskjellige typer lovbrudd var i 1995. Vær oppmerksom på at for mange av lovbruddene vil de fleste ha fått andre sanksjoner enn ubetinget fengselsstraff, slik at det eksempelvis er straffelengden for de aller groveste av tyveriene, skadeverkene og underslagene vi måler.

- Om lag én av tre forbrytelsessaker straffes med ubetinget fengsel (1995).
- Korte fengselsstraffer er vanligst. 57 prosent av de ubetingede fengselsdommene i 1995 lød på tre måneder eller mindre, 31 prosent fra tre måneder opptil et år. 12 prosent gjaldt fengsel på et år eller mer. Av alle som ble idømt ubetinget fengselsstraff for forbrytelser, fikk 23 prosent en betinget fengselsstraff i tillegg.
- Lovens maksimumsstraff 21 år blir anvendt vanligvis én gang pr. år. Fire

Figur 10.4. Lengden på idømte ubetingete fengselsstraffer ved forskjellige forbrytelser. 1995

Kilde: Kriminalstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

personer ble i 1995 dømt til fengsel i 15 år eller mer.

- Gjennomsnittlig utmålt ubetinget fengselsstraff i 1995 var 230 dager for dem som fikk ubetinget fengsel alene.

Hvem blir dømt til å sone fengselsstraff?

Fengselsstraff blir oftest brukt mot personer over 18 år. Det er oftest godt voksne som settes i fengsel. Yngre personer får heller en betinget fengselsstraff eller et forelegg. Dette skyldes dels at de yngre begår mindre alvorlige lovbrudd, dels at loven gir adgang til å anvende mildere straff overfor personer under 18 år. Fengselsstraff gis oftere til tilbakefallsforbrytere enn til førstegangs lovovertredere. Åtte av ti som fikk dom på ubetinget fengsel alene eller i kombinasjon med betinget fengsel i 1995 var straffet tidli-

gere. Ungdommer under 18 år og personer som ikke er straffet tidligere, blir sjelden dømt til å sone fengselsstraff.

Fengselsdommer som gjøres betinget

Betinget fengsel, alene eller sammen med en bot, ble i 1995 gitt i snaut 40 prosent av forbrytelsessakene, men i svært få av forseelsessakene.

- Betinget fengsel gis oftest til yngre personer og til førstegangsforbrytere.
- Det er vanlig at det gis prøvetid på to år.
- I nesten 85 prosent av tilfellene i 1995 var lovlydighet eneste betingelse.
- Tilsyn av kriminalomsorg i frihet blir oftest stilt som betingelse når en person har vært straffet tidligere. Ved utgangen av 1996 stod 1 806 personer under tilsyn av friomsorgen. Av disse hadde 828 tilsyn i forbindelse med en betinget dom, 497 i forbindelse med prøveløslatelse, 311 i forbindelse med samfunnstjeneste og 164 i forbindelse med sikring i frihet.

Dømmer domstolene strengere i dag enn for 10-15 - 20-25 år siden? Har vi et hardere kriminalpolitisk klima? Eller er det lovbruddsbildet som er blitt tøffere?

Dette er sentrale, men kompliserte spørsmål i kriminalitetsdebatten. Spørsmål som det ikke er plass til å gi svar på her, hvis det i det hele tatt kan gis gode svar på dem. Eksempelvis må vi ta stilling til om straffen for ellers like saker har økt fra periode til periode. Men er et biltyveri det samme i dag som på 1950-tallet? Og hva med nye lovbruddsformer som for eksempel narkotikakriminalitet og såkalt "tagging", har de noen paralleller fra 30 år tilbake?

Vi skal i stedet gi et tallgrunnlag som kan være et utgangspunkt i diskusjonen.

Spesielt vil vi fokusere på bruken av ubetinget fengsel, samfunnets strengeste reaksjon.

- Det blir gitt stadig flere ubetingete fengselsdommer. I 1965 ble det i forbrytelsessaker avsagt drøyt 1 800 dommer på ubetinget fengsel alene eller i kombinasjon med betinget fengsel. 10 år senere var det samme tallet økt til 3 260, for siden å stige til litt over 4 700 i 1985 og 6 000 dommer i 1995.
- Den gjennomsnittlige domslengden har ikke endret seg så mye. Den gjennomsnittlige straffelengde for dem som fikk ubetinget fengsel alene, var 230 dager i 1970, økte til 245 dager i 1990, og er i 1995 nede på 230 dager igjen.
- Straffene har i de senere år særlig blitt skjerpet for alvorlig volds- og sedelighetskriminalitet. Fram til 1984 skjedde det betydelige straffeskjerpelser for narkotikalovbrudd. Dette har skjedd i tråd med lovendringer, og ved at Riksadvokaten har gitt direktiver om å legge ned påstand om strengere straffer for volds- og sedelighetskriminalitet.
- Kjennetegn ved dem som blir dømt tilsier også en strengere straffehåndheving. Andelen tidligere straffede blant dem som møtes med reaksjoner, har økt med 13 prosentpoeng den siste 25-årsperioden, fra 50 til 63. Gjentakelse av straffbare forhold skal virke straffeskjerpene.
- Det økte antallet narkotikadommer betyr mye for utviklingen i de to siste tiårene. I 1975 ble det gitt reaksjoner i snaut 450 narkotikasaker, i 1995 var antallet slike reaksjoner økt til drøyt 4 000. Narkotikastraffene er til dels svært strenge. De 247 personene som i 1995 ble dømt til ubetinget fengsel for grov narkotikaforbrytelse, ble i

gjennomsnitt idømt en straff på litt over tre år. Til sammen ble det altså idømt 765 ubetingete fengselsår for grove narkotikaforbrytelser i 1995.

- Utviklingen avspeiler seg i økte fangetall. Det gjennomsnittlige, daglige antall fanger i norske fengsler lå i nesten hele perioden 1965-1982 på mellom 1600 og 1800. I årene 1993-1995 har det daglig sittet rundt 2 600 fanger i anstaltene. Rundt regnet hver femte fange sitter på en narkotikadom.

11. Kriminalomsorg i anstalt og i frihet

Kriminalomsorgens hovedmål er:

- Fullbyrdelse av de strafferettslige reaksjoner som besluttes av påtalemyndighet eller idømmes av domstolen.
- Å tilføre domfelte kunnskap, ferdighet og positiv holdning under straffegjennomføringen, for å bidra til domfeltes tilpasning i samfunnet og motvirke ny kriminalitet.

Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) har ansvaret for utdanning av fengselstjenestemenn. Det overordnede målet for kriminalomsorgens arbeid er å sørge for at domfelte ikke begår ny kriminalitet eller bryter vilkår den perioden domfelte er stilt under tilsyn, og sørge for at forholdene legges til rette under fengselsoppholdet og ved løslatelse.

Fengselsvesenet og friomsorgen gjennomfører de strafferettslige reaksjoner som blir fastsatt av påtalemyndighet og domstol. Den sentrale administrasjonen ligger i Justisdepartementet.

Fengselsvesenets ytre etat er delt inn i ni administrative enheter, hver ledet av en direktør. I dette tallet inngår det fire fengselsdistrikter og fem sentralanstalter.

Kriminalomsorg i frihet har i hvert fylke et hovedkontor ledet av en kontorsjef, med unntak av Oslo, hvor det er tre hovedkontor. De fleste fylkesenheter har tilknyttet underkontor og 4 fylkesenheter har tilknyttet hybelhus. Kriminalomsorg i frihet har som hovedoppgave å gjennomføre samfunnstjeneste og promilleprogram, utføre personundersøkelser til bruk i straffesaker, bistå domfelte som er stilt under tilsyn og yte bistand til innsatte i fengsler uten egen sosialtjeneste. Friomsorgen skal koordinere og formidle kontakt mellom domfelte og samfunnets hjelpeapparat. Etaten skal føre kontroll med at særvilkår som domstol, påtalemyndighet eller fengselsmyndighet pålegger lovbrutere, blir overholdt.

Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) er kompetansesenteret for kriminalomsorgsetatene. Utdanningscenterets hovedoppgave er å gi tjenestemenn i fengselsvesenet grunnutdanning, samt å gi etterutdanning til tilsatte i fengselsvesenet og friomsorgen. Grunnutdanningen er bygget opp som en toårig aspirantordning, med et forkurs som varer i ca. en måned, deretter praktisk opplæring i 11 måneder før aspirantene i det siste året gjennomgår teoriopplæring ved senteret. Innholdet og utdanningsforløpet

for grunnutdanningen er under revidering.

- I 1996 var det ansatt i alt 2 690 tjenestemenn og administrativt personale i fengslene. 252 faste stillingshjemler er lagt til kriminalomsorg i frihet. Ved kriminalomsorgens utdanningssenter er det 26 stillinger.
- Kriminalomsorgen kostet i 1995 i overkant av 1,3 milliarder kroner. Av dette ble 1,18 milliarder brukt til kriminalomsorg i anstalt, 92 millioner til kriminalomsorg i frihet og 46 millioner til kriminalomsorgens utdanningssenter.

Landets fengselsanstalter

I 1996 fantes det 43 fengsler og sikringsanstalter. Av disse var fem sentralanstalter: Ullersmo, Ila, Bredtvet (for kvinner), Bastøy og Bergen. Mens 38 anstalter var krets- og hjelpefengsler og arbeidskolonier. De lukkede anstaltene hadde i 1996 i gjennomsnitt 1 852 plasser og de åpne 885 plasser. I tallene inngår 126 plasser som var reservert for kvinner.

Soning i åpen anstalt er en friere soningsform uten særlige ytre sikkerhetsforanstaltninger. Den er ment å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet. Jerngitter og høye murer antas ikke å være nødvendig for noen, da rømningsfaren likevel ikke er stor. Nær en av fire innsatte sitter i åpen anstalt. Ideelt sett skal ingen sone under strengere forhold enn det som er sikkerhetsmessig nødvendig. Ved innsettelse i fengsel blir det vurdert om soning kan skje i åpen anstalt.

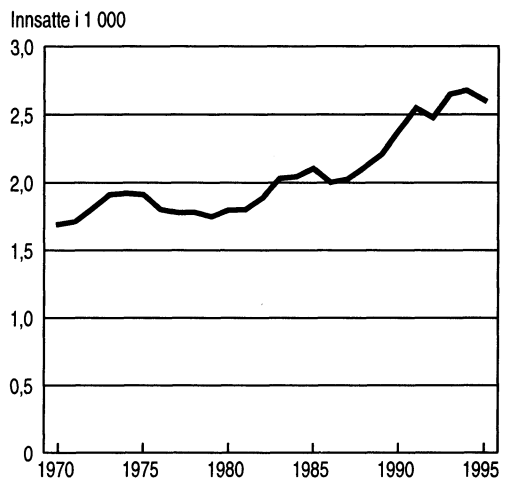
Ved plassering av personer på de forskjellige anstalter, skal det tas hensyn til alder, kjønn og den enkeltes evner. En innsatt kan etter §12 i fengselsloven overføres til kursted eller sykehus for behandling dersom det anses hensiktsmessig pga. ved-

kommendes helse. Opphold i rusmiddel-institusjon er vanligst. I 1990 ble det med hjemmel i denne paragraf åpnet for adgang til å sone i hybelhus. Soning etter §12 skal fortrinnsvis gjelde siste delen av et fengselsopphold, men det kan også gis slik adgang allerede fra begynnelsen av.

Kontraktssoning er en ordning som ble etablert med tanke på å bekjempe narkotikabruken i fengslene. Den gir de innsatte muligheter for å sone lempeligere, mot at de underskriver en kontrakt om at de akter å sone rusfritt og avgi regelmessige urinprøver.

- Gjennomsnittlig antall innsatte i fengslene i 1995 var 2 479. 1 840 sonet fengselsdom, 515 satt i varetekt, 70 på sikring og 53 på bøtesoning. 120 av de innsatte, snaut 5 prosent, var kvinner.
- I 1996 forekom det 164 rømminger, hvorav 16 fra lukket anstalt. 13 804

Figur 11.1. Gjennomsnittlig daglig belegg i fengslene. 1970-1995

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

ble innvilget permisjon. Det var 236 svikt eller uteblivelser fra permisjoner.

- Et fengselsår koster staten i gjennomsnitt rundt 350 000 kroner.

Fengselsstraffens innhold og formål

Formålet med fengslene er å gjennomføre frihetsberøvelse, i forbindelse med varetektsfengsling og soning av idømt fengselsstraff. Dette skal bidra til sikkerhet og trygghet for samfunnet som helhet. Håpet er også at frihetsstraffen skal fungere individualpreventivt, slik at den innsatte etter løslatelsen fører et lovlydig liv. Slike målsettinger er vanskeligere å realisere enn frihetsberøvelsen i seg selv. Statistikk over tilbakefall vitner, som tidligere nevnt, heller ikke om noen suksess. Fengselsstraff er en påkjenning som ofte virker negativt både på den innsattes helse, selvbilde, evne og vilje til å klare seg selv. I tillegg kommer skadevirkninger som tap av arbeid, bolig og sosial tilhørighet og den stigmatiserende virkning straffen har. Alt dette gjør det vanskeligere å bli gjenopptatt i samfunnet etter løslatelsen. Kriminalomsorgen har imidlertid innført en rekke påvirkningsprogrammer både i og utenfor fengsel for ulike kategorier lovbrøyttere. Målet er å endre den straffedømtes atferd i situasjoner hvor vedkommende tidligere har begått straffbare handlinger. Eksempelvis nevnes promillekurs, generelle livsmestringsgrupper, vold- og sedelighetsgrupper og løslattesgrupper.

Frihetsstraffen skal ha et innhold. Intensjonen er at de innsattes kunnskaper og ferdigheter skal utvikles og gjøre dem bedre rustet til et lovlydig liv. Under soningen blir det nå i samarbeid med den innsatte satt opp soningsplaner som er individuelt tilrettelagt ut fra den enkeltes ønsker, evner mv. Tjenestemennene skal forsøke å motivere hver enkelt til å gjøre

noe konstruktivt under soningen. Planene åpner for at den innsatte selv kan jobbe aktivt for å styrke sine muligheter for et lovlydig liv etter løslatelse. Arbeidsplikten i fengslene og tilbudet om skolegang som noen får og deltar i, er ledd i disse bestrebelsene.

Arbeidsdriften sysselsatte i 1995 gjennomsnittlig ca. 1 600 innsatte på dagtid. Virksomheten hadde i 1995 inntekter på 32,5 millioner kroner. Arbeidet består i stor grad av trevare- og metallverkstedarbeid, vedlikeholdsarbeid, montering og pakking. Det ordinære skoleverk har ansvaret for undervisning og opplæringstilbud. I fengslene består tilbudet i hovedsak av grunnskole og videregående skole. Gjennomsnittlig sysselsatte skolevirksomheten 486 innsatte i 1995. Det legges opp til et samarbeid mellom skole- og arbeidsdrift for å utnytte de tilgjengelige ressursene best mulig, og for å gi de innsatte et mest mulig helhetlig tilbud. Målsettingen er at alle innsatte skal ha et sysselsettingstilbud på dagtid. I 1995 var gjennomsnittlig 85 prosent av de innsatte sysselsatt i arbeidsdrift eller skole.

Fritiden utgjør 45 prosent av de innsattes ordinære soningstid. Det pågår et relativt stort antall organiserte fritidsaktiviteter for innsatte. Aktivitetene består i en rekke forskjellige tiltak. Blant de idrettslige finner vi vekttraining og lagspill. Blant de kulturelle finner vi bl.a. musikkgrupper, underholdningskvelder og et stort antall tiltak for mindre grupper og enkeltinnsatte med behov for individuelt tilrettelagte opplegg. Om lag halvparten av de innsatte var i 1996 aktivisert i fritidsaktiviteter mer enn to ganger pr. uke. I 12 anstalter drives ordinær bibliotekstjeneste, mens en rekke andre får besøk av bokbuss eller låner bøker fra det lokale folkebibliotek. I 11 fengsler drives teaterprosjekter i regi av Riksteateret,

herunder særlige forestillinger rettet mot lovbryteres situasjon. I tillegg kommer de innsattes egenaktivisering. Om lag 50 personer, herunder om lag 20 særskilt kvalifiserte fritids/idrettskonsulenter, er tilsatt for å drive fritidsaktivitetene fram. Rundt 70 prosent av innsatte betjenes fast med gudstjeneste, sjelesorg, miljøarbeid og sosialt arbeid av 15 prester ansatt i fengselsvesenet, knyttet til Den norske kirke. De fengslene som har mer sporadisk tjeneste er stort sett for korttidsdømte. Frivillige samarbeidspartnere spiller en økende rolle i aktiviserings- og nettverksarbeidet, og hundrevis av frivillige medarbeidere deltar med aktiviteter, individuelle besøkstjenester og nettverksutvikling for innsatte.

Brevveksling og besøk gis det adgang til i større eller mindre grad, etter fengselsreglementets nærmere bestemmelser. Permisjon kan gis når "særlige og viktige grunner" taler for det: Velferdspervisjon gis for å ordne arbeid, bolig eller for å besøke syke pårørende. Ordinær permisjon gis som ledd i behandlingen av langtidsfanger. Risikoer og fordeler ved permisjon vurderes i hvert enkelt tilfelle. Straffeavbrudd kan gis, men regnes ikke som en del av soningen, slik at avbruddet betyr at løslatelsen utsettes. Frigang innebærer at en innsatt den siste delen av soningstiden kan arbeide hos privat arbeidsgiver eller følge undervisning utenfor anstalten. De som soner kortere straffer og som sitter i varetekt, har ofte dårligere tilbud enn de som sitter på lengre straffer, eller de mangler tilbud i det hele tatt.

Sanksjonsmidler i fengslene

Hvis en innsatt under frihetsberøvelsen gjør seg skyldig i brudd på gjeldende regler om orden og disiplin, eller utviser slett forhold ved brudd på andre bestemmelser, kan disiplinærtiltak eller refselse

anvendes. Som disiplinærtiltak regnes advarsel, utelukkning fra undervisning og tap av begunstigelser. Å tape en begunstigelse kan bl.a. bety å bli nektet deltakelse i fellestiltak i anstalten, adgang til å utøve hobbyvirksomhet, foreta innkjøp eller se på fjernsyn.

For øvrig kan refselse iverksettes.

Refselsesmidlene er:

- irettesettelse
- utelukkning fra arbeid inntil 14 dager
- inndragning av godskrevne arbeidspenger
- innsetting i enerom inntil en måned
- frihetsberøvelse inntil en måned, altså en forlengelse av straffetiden

Refselsesmidlene kan iverksettes enkeltvis eller i forening.

I 1995 ble det ilagt drøyt 1 300 refselser, fordelt på irettesettelser (154 tilfeller), inndragning av arbeidspenger (29), innsetting i enerom (1049) og frihetsberøvelse (106 tilfeller). Vi ser at eneromsbehandling er det refselsesmiddel som er mest brukt.

For å opprettholde ro og sikkerhet i anstalten, avverge vold, iverksettelse av trusler eller forhindre rømming, kan godkjente tvangsmidler anvendes. Tvangsmidlene er:

- sikkerhetscelle
- sikkerhetsseng
- håndjern
- transportjern
- kølle
- gasspistol/gassboks

Bruk av tvangsmidler er hjemlet i fengselsloven §56 og er nærmere regulert i fengselsreglementet §38 og i "Regler om bruk av tvangsmidler", fastsatt ved kgl. res. av 22. april 1960 med endring ved kgl. res. av 25. januar 1985. Innberetning

skal i henhold til tvangsmiddelreglementet §13 protokollføres og innberettes årlig til Fengselsstyret. Fengselsstyret mottok i 1995 innberetninger om bruk av tvangsmidler i 239 tilfeller. Bruken fordeler seg slik:

- sikkerhetscelle: 224 tilfeller
- sikkerhetsseng: 4 tilfeller
- håndjern: 9 tilfeller
- kølle: 1 tilfelle
- gass: 1 tilfelle

Det er altså sikkerhetscelle som hovedsakelig blir brukt, og da oftest for å hindre selvbeskadigelse. I de aller fleste tilfellene blir sikkerhetscelle brukt over kort tid, vanligvis under ett døgn. Unntaksvis varer oppholdet lengre, og da etter strenge vurderinger i hvert enkelt tilfelle. Håndjern og/eller transportjern som brukes under transport av innsatte er ikke medregnet i oversikten ovenfor. Slik bruk blir ikke statistikkført sentralt, og skal i tråd med gjeldende tvangsmiddelreglement heller ikke innberettes til Fengselsstyret.

Hvem sitter i fengsel?

De som sitter i fengslene i dag, er gjennomgående eldre enn de som satt inne for snart 20 år siden. I 1977 var 43 prosent av dem som ble innsatt i fengslene mellom 15 og 24 år, mot 25 prosent i 1995. I dag er nær halvparten over 30 år. En undersøkelse fra 1991 viste at 60 prosent av de innsatte var uten familie og like mange var uten fast arbeid (Fridhov 1991). Halvparten hadde arbeiderklassebakgrunn, 17 prosent hadde ikke fullført grunnskolen og bare 12 prosent hadde fullført treårig videregående skole.

Kvinner i fengslene

Kvinnene utgjør en svært liten gruppe i fengslene. De har riktignok økt noe både tallmessig og relativt sett de siste 15 årene, men økningen er liten. Snaut 5

prosent av de innsatte i 1995 var kvinner. Det satt i gjennomsnitt 120 kvinner i fengslene. De fleste sitter på Bredtvet og i Sandefjord, som er rene kvinnefengsler. Kvinner kan sone sammen med menn, dersom forholdene legges til rette. Halvparten av innsettelsene (49 prosent) gjelder kvinner over 30 år. Få kvinnelige fanger gjør at oppholdet kan fortone seg ekstra belastende for dem. I tillegg blir de ofte sittende i fengsler langt fra hjemstedet, fordi det er få fengsler som tar imot kvinner. Flere har barn som de ikke lenger kan ta seg av.

Utlendinger i fengslene

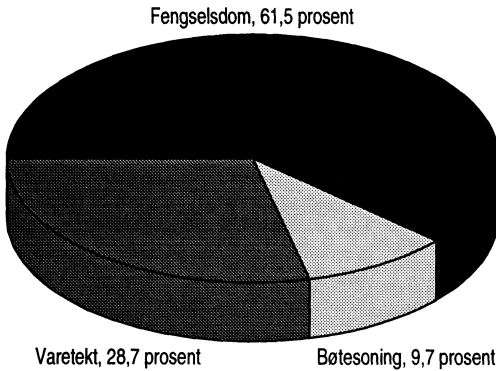
7 prosent av dem som ble nyinnsatt i fengslene i 1996, var utenlandske statsborgere. Utlendingene soner lengre straffer enn gjennomsnittet, og preger derfor bildet av fangebefolkningen i noe større grad. Språk og kulturforskjeller gjør fengselsoppholdet spesielt vanskelig for en utlending.

Varetekt - fengselsopphold uten dom

Varetektsfengsling vil si at en person som ennå ikke er funnet skyldig av domstol, men som det foreligger mistanke til, blir satt inn i fengsel. Varetekt kan bare brukes når det foreligger god grunn for mistanke, og når mistanken gjelder handlinger som etter loven kan medføre fengselsstraff på mer enn seks måneder. Det er i tillegg et vilkår at det er fare for at mistenkte flykter, ødelegger bevis, fjerner spor eller påvirker vitner eller medskyldige, eller at det er fare for gjentakelse. "Fare for gjentakelse", dvs. at den mistenkte skal begå nye straffbare handlinger, er den begrunnelse som oftest brukes for å gjennomføre varetektsfengslingen.

Domstolsbehandlingen kan imidlertid senere ende med frifinnelse, eller med at tiltalte slipper med f.eks. betinget fengsel

Figur 11.2. Nyinnsettelse etter type reaksjon. 1995

Kilde: Kriminalstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

og bot og kan, i enkelte tilfeller, bety at varetektsfengslingen enten var grunnløs eller en for streng reaksjonsmåte. Selv om varetekt formelt sett ikke er straff, oppleves det som straff. Den fengslede er frarøvet friheten, og vet ikke hvor lenge fengselsoppholdet vil vare. Uvissheten om varigheten av oppholdet oppleves som en tilleggsbelastning. Varetektsfanger får oftest ikke delta i daglige gjøremål som arbeid, utdanning og fritidsaktiviteter og har vanligvis brev- og besøksforbud. Varetektsfanger som ikke har brev- og besøksforbud, skal imidlertid ha adgang til fellesskapet i fengslet. Ingen varetektsfanger får permisjon eller frigang. Varetektsoppholdet kan fortsette i noe tid, men ikke mer enn fire uker etter at dom er falt. Tid tilbrakt i varetekt trekkes fra ved eventuell senere fengselsstraff.

- I 1995 ble det foretatt drøyt 3 100 innsettelse i varetekt. 11 prosent gjaldt personer som var 20 år eller yngre, 44 prosent gjaldt personer i alderen 20-29 år og 45 prosent gjaldt personer 30 år og over.

- Varetekt er oftere brukt blant yngre enn eldre lovovertridere. Samtidig blir de yngste sjelden dømt til ubetinget fengsel eller de får korte straffer. Dette medfører at fengselsdommene ofte er oppgjort ved varetekt når dommen faller.
- 62 prosent av varetektsoppholdene i 1995 gjaldt opphold på under tre måneder. Men om lag 158 personer hadde sittet i over ett år ved løslatelse.

12. Tilbakefall

Hva skjer med en person som har begått en straffbar handling etter at dommen er sonet eller boten er betalt? Holder personen seg lovlydig, eller begår personen nye straffbare handlinger? Tilbakefall eller residiv betegner det at en person som har begått en straffbar handling, begår en ny straffbar handling. Tilbakefallsstatistikken viser hvor mange siktede et år som blir siktet på nytt i løpet av en etterfølgende treårsperiode. Selvfølgelig vil det også her måtte regnes med store mørketall, mange tilbakefall blir ikke oppdaget eller registrert. Statistikken luker heller ikke ut dem som i realiteten har hatt små muligheter for å "falle tilbake", for eksempel ved at de har sonet frihetsstraff. Tilbakefallet er derfor større enn det som registreres. Men en som tidligere er straffet, kommer fortere i politiets søkelys. Statistikk for 1995 viser at tilbakefall er avhengig av kjønn, alder og forbrytelsens art.

- Menn har større tilbakefall enn kvinner. Unge har større tilbakefall enn de eldste lovbrøtterne (40 år og over).
- De fleste av dem som begår nye forbrytelser etter en siktelse, gjør det allerede i løpet av det første året.
- Narkotikalovbrøttere og vinningsforbryttere (tyver) har størst tilbakefall,

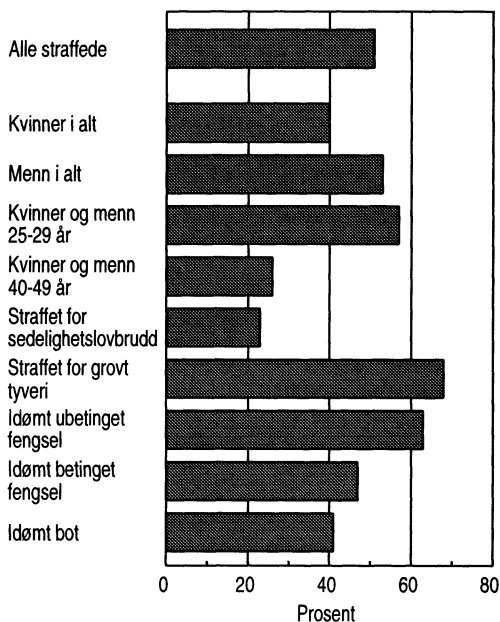
sedelighetsforbryttere og økonomisk kriminelle har minst tilbakefall. Men dette betyr ikke nødvendigvis at man begår samme type forbrytelse på nytt.

- Tilbakefallet er noe lavere for forbrytelser med gjerningssted i fylker med lav urbaniseringsgrad.

Den onde sirkel

De fleste som siktes for forbrytelser, begår nye forbrytelser. Det er vanskelig å umiddelbart trekke slutninger av dette. En kan ikke uten videre konstatere at de individualpreventive virkninger av straffen er minimal. Tilbakefallet kunne vært enda større uten straffereaksjon eller siktelse. Det er foretatt tilbakefallsundersøkelser blant straffede for forbrytelser. Personer er fulgt fem år etter at de ble straffet, for å se om de hadde tilbakefall i løpet av denne perioden. Den siste norske tilbakefallsundersøkelsen av denne typen ble foretatt med utgangspunkt i straffede lovbrøttere i 1987 (Møglestue 1996). Fordelelene med disse undersøkelsene, i forhold til den ordinære treårige tilbakefallsstatistikken, er flere: For det første har man en lengre oppfølgingsperiode. For det andre "luker man ut" personer som ikke har hatt fem år med reelle muligheter for tilbakefall, eksempelvis på grunn av lange frihetsstraffer.

Figur 12.1. Tilbakefall i en femårsperiode blant straffede, 1987

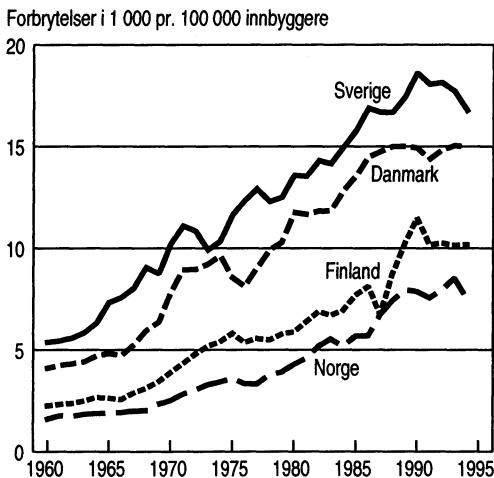
Kilde: Møglestue 1996

gangspunktet oftest gitt til residivister, ikke til førstegangs lovovertredere. Domstolen legger vekt på at en person er straffet tidligere og gir strengere straff, oftest en fengselsstraff. Det er derfor ofte de mest drevne og mest belastede som får en fengselsstraff, og risikoen er større for at de fortsetter med kriminalitet. I 1987-undersøkelsen søker Møglestue å skille ut bakgrunnsfaktorenes og straffens effekt på tilbakefallet. Han konkluderer slik: "Som nevnt, er denne analysen for enkel til at den kan si noe om hvilke former for straffereaksjoner som er de "beste" når det gjelder å unngå tilbakefall blant straffede. Likevel er det grunn til å understreke beregningene som viser at forskjellene i tilbakefallshyppighet mellom straffede med ulike reaksjonsformer mer skyldtes de straffedes bakgrunn enn den type reaksjon de var møtt med" (Møglestue 1996:22).

I 1987-undersøkelsen fant man at litt over halvparten (51 prosent) av de straffede hadde hatt tilbakefall. Dette innebærer en markert økning i forhold til de tidligere tilbakefallsundersøkelsene foretatt på 1950- og 1960-tallet. Menn hadde hyppigere tilbakefall enn kvinner, men denne forskjellen var større i de tidligere undersøkelsene. Videre fant man at tilbakefallet var størst blant dem som var dømt til ubetinget fengsel: 63 prosent hadde tilbakefall. For dem som fikk bot, var tilbakefallsprosenten 40, og for dem som fikk betinget fengsel, var den 47. Dette betyr ikke nødvendigvis at fengselsstraffen er minst "effektiv". Skal en vurdere effekten av de forskjellige typer straff i forhold til tilbakefall, må en bruke finere metoder. Fengselsstraff blir i ut-

13. Kriminalitet i Norge og Norden

Figur 13.1. Etterforskede forbrytelser pr. 100 000 innbyggere i Norden. 1960-1994

Kilde: Nordiska Statistiska Sekretariatet 1996

Som det framkommer av figuren, er den registrerte kriminaliteten liten i Norge i forhold til særlig Danmark, og Sverige. Forskjellene mellom landene skyldes ikke bare forskjeller i faktisk kriminalitet. Det er også ulikheter i

- anmeldelsestilbøyelighet
- den formelle straffelovgivning og måten kontrollapparatet fungerer på

- regler og praksis for innsamling og bearbeiding av statistikk
- politiets ressurser, stillinger og effektivitet.

Det er grunn til å være varsom når man sammenligner forskjellige lands statistikk, særlig når en gjør denne til gjenstand for betraktninger om moral og egenskaper ved personer i ulike land. Hva som regnes for kriminalitet, er også knyttet til kulturelle tradisjoner som er forskjellige fra land til land.

Utviklingen har vært nokså lik i Sverige, Danmark, Finland og Norge de siste tiårene. Ulikheter i lovgivning og statistikk-rutiner tilsier at den faktiske kriminaliteten i Sverige ikke er tre ganger så høy som i Norge. Andre trekk ved landene, spesielt det at en større andel av befolkningen i Sverige og Danmark bor i storbyområder, gjør det rimelig å anta at kriminalitetsnivået faktisk er høyere i Sverige og Danmark enn i Finland og Norge.

Til tross for det relativt lave nivået for kriminalitet hadde Norge i 1995:

- flere registrerte voldslovbrudd pr. 100 000 innbyggere enn Danmark
- noen flere registrerte voldtekter pr. 100 000 innbyggere enn Finland

- nesten like mange registrerte bedragerier pr. 100 000 innbyggere som Danmark.

Ellers finner vi at:

Sverige hadde det høyeste antallet registrerte forbrytelser pr. 100 000 innbyggere. Danmark fulgte etter, foran Finland og Norge. Tallene på tyverier i svensk og dansk statistikk er høye også internasjonalt sett (Balvig og Høigård 1988:50). Registrerte tyverier pr. 100 000 innbyggere er dobbelt så mange i Sverige og Danmark som i Norge. Norge har Nordens laveste relative forekomst av registrert vinningskriminalitet.

Det daglige belegget i fengslene har i nesten hele etterkrigstiden ligget suverent høyest i Finland. Danmark har ligget nest høyest, mens belegget har vært lavest i Norge og Sverige. I det siste tiåret har imidlertid Finland redusert sine fangetall markert, mens de øvrige nordiske land har økt sine. Vi har derfor fått et nokså likt relativt antall fanger i de nordiske land, varierende mellom 85 og 100 fanger pr. 100 000 innbyggere.

Utviklingen i den registrerte kriminaliteten i Norge og Finland har vært nesten den samme de siste 40-50 årene. Samtidig har oppklaringsprosenten i Finland gjennomgående vært betydelig høyere enn i Norge. I den samme perioden har Finland redusert sitt fangetall betraktelig. Dette antyder at høy oppklaringsprosent og utstrakt bruk av fengselsstraff ikke behøver å ha noen klar sammenheng med kriminalitetsnivået og kriminalitetsutviklingen.

14. Domstolenes rolle

Domstolene kan avsi dommer både i straffesaker og i sivile saker. I denne sammenheng vil vi fokusere på domstolenes rolle ved behandlingen av straffesaker.

Domstolene dømmer etter lov og rett og de bevis som foreligger i hver enkelt sak. De har en uavhengig stilling. Verken storting eller regjering kan bestemme hvordan domstolene skal dømme i en konkret sak. Domstolsbehandlingen av sivile saker er annerledes enn behandlingen av straffesaker. I straffesaker har det offentlige plikt til å reise sak og legge fram bevis på at den mistenkte er skyldig. Rettighetene til den mistenkte ivaretas også av det offentlige. I sivile saker stiller det offentlige domstolene til disposisjon for å løse tvister som er oppstått mellom parter. Det kan dreie seg om tvister som gjelder avtaler, erstatning, ekteskap, kjøp og salg. Her er det opp til partene selv å trekke fram det de mener har betydning for saken. Det offentlige har vanligvis ingen egeninteresser som skal ivaretas, selv om det også finnes unntak her.

De norske domstoler

De alminnelige domstolene er:

- by- og herredsrettene
- lagmannsrettene

- Høyesterett og Høyesteretts kjæremålsutvalg
- forliksrådene.

By- og herredsrett

By- og herredsrettene regnes som den ordinære første instans; den domstol der behandlingen av en sak begynner. By- og herredsrettene har i tillegg til den dømmende virksomhet en rekke forvaltningsoppgaver. By- og herredsrett er forskjellige navn på samme domstol, avhengig av om domstolen ligger på landet eller i byen. Det distrikt by- og herredsrettene har ansvar for, kalles domssogn. Det finnes i dag 93 by- og herredsretter, eller domssogn. Domstolen kan skifte navn etter hva den enkelte sak gjelder. Skjønnsrett, skifterett, forhørsrett og namsrett er andre navn på en by- eller herredsrett. Det vanlige er at en by- eller herredsrett behandler alle typer saker, men det finnes noen spesialdomstoler med begrenset saksområde. Oslo skifterett behandler f.eks. bare skiftesaker.

Lagmannsrett

Lagmannsrettene er den ordinære andre instans. Det vil si at de avgjør anker og kjæremål, på dommer og kjennelser, fra by- og herredsretter i første instans. Landet er delt inn i seks lagsogn; Borgarting

(Oslo), Eidsivating (Hamar), Agder (Skien), Gulating (Bergen), Frostating (Trondheim) og Hålogaland (Tromsø) lagmannsretter.

Høyesterett

Høyesterett er den øverste domstol og dømmer i siste instans. Avgjørelsene som treffes her er endelige dommer, de kan ikke ankes eller påkjæres. Det er bare i tilfeller hvor det f.eks. framkommer nye bevis, at en dom avsagt i Høyesterett kan behandles på nytt. Enkelte saker slipper imidlertid ikke helt dit. De må ha kjæremålsutvalgets samtykke i at saken kan bringes inn for Høyesterett. Kjæremålsutvalget kan også treffe endelige avgjørelser i saker. Høyesterett har sitt sete i Oslo.

Oversikt over domstolenes stillingshjemler i 1996:

Høyesterett

- Høyesterett har sitt sete i Oslo
- I Høyesterett er det en justitiarius, 18 dommere og 32 funksjonærer og administrative ledere.

Høyesteretts kjæremålsutvalg

- Kjæremålsutvalget er et spesielt utvalg av Høyesterett og består av tre høyesterettsdommere.

Lagmannsrettene

- Det er seks lagmannsretter: Borgarting (Oslo), Eidsivating (med sete i Hamar), Agder (Skien), Gulating (Bergen), Frostating (Trondheim) og Hålogaland (Tromsø)
- Ved lagmannsrettene er det 119 dommere og 75 funksjonærer og administrasjonsledere.

By- og herredsrettene

- Det er i alt 93 by- og herredsretter.
- Ved by- og herredsrettene er det 299 embetsdommere, 154 dommerfullmektiger og 934 funksjonærer og administrasjonsledere.

Dom og anke, kjennelse og kjæremål

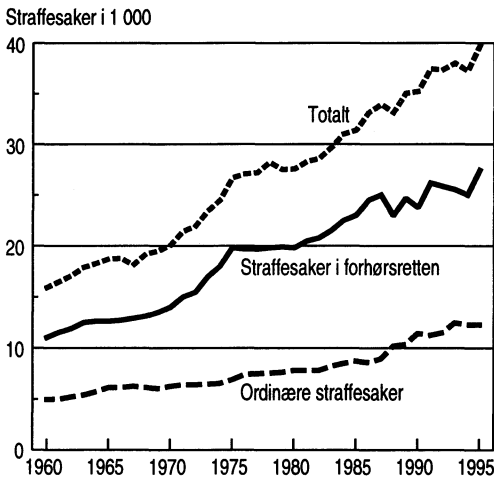
Domstolenes endelige avgjørelse i en sak blir vanligvis kalt en dom. I en straffesak vil det framgå av dommen om tiltalte er funnet skyldig i de lovbrudd han er tiltalt for og hvor streng straff han skal få. Den endelige avgjørelsen i en sivil sak blir også kalt en dom. Andre rettslige avgjørelser, både i sivile saker og straffesaker, blir kalt kjennelser eller beslutninger. Dette kan gjelde spørsmål om selve behandlingen av saken, som for eksempel om den skal avvises, eller om et vitne skal nektes ført. Avgjørelsen av om en siktet skal varetektsfengsles blir for eksempel kalt en kjennelse.

Dersom man er uenig i den avgjørelsen som er truffet, kan saken bringes inn for en høyere domstol. I hovedregelen kalles dette anke i saker som gjelder dommer, og kjæremål i saker som gjelder kjennelser og beslutninger.

Domstolenes behandling av straffesaker

I ordinære straffesaker i by- og herredsretten består retten av en fagdommer (juridisk dommer) og to lekdommere. Påtalemyndigheten fører saken på vegne av det offentlige. Tiltalte har adgang til å ha forsvarer. Utgiftene dekkes som regel av det offentlige. Dersom siktede har tilstått at han har begått de lovbrudd han er siktet for, avgitt uforbeholden tilståelse, kan saken etter påtalemyndighetens begjæring og med samtykke fra siktede, behandles på en forenklet måte av en fagdommer i forhørsretten. Siktede har

Figur 14.1. Straffesaker ved by- og herredsrettene. 1960-1995

Kilde: Justisdepartementet, upubliserede tall

vanligvis ikke forsvarer. I tillegg til å dømme i straffesaker, behandler forhørsretten også blant annet begjæringer fra politiet om samtykke til ransaking og beslag, og tar stilling til om en siktet skal varetektsfengsles. Forhørsretten foretar også rettslige avhør og avholder bevisopptak i saker som skal gå for en annen domstol.

Tallene nedenfor gjelder saker som kom inn til domstolene i 1995. De viser ikke hvor mange saker som ble avgjort dette året.

- Toinstansreformen trådte i kraft 1. august 1995, og 1996 er derfor det første året med helårstall etter innføringen av reformen. I 1996 kom det inn 2 674 ankeprøvingssaker til lagmannsrettene. Til sammen ble det avgjort snaut 2 700 saker. Av disse ble 38 prosent besluttet fremmet, 55 prosent nektet fremmet og 7 prosent avsluttet på annen måte. Av de drøyt 1 000 sakene som ble besluttet fremmet var 46 prosent av sakene fullstendige anker, mens 54 prosent var begrensede anker. Av de fullstendige ankene var 177 saker med lagrette, mens 299 var meddomsrettsaker. Av de begrensede ankene var 111 saker med meddommere, mens 437 saker var med fagdommere.
- Høyesterett fikk henvist 288 straffesaker til behandling. Høyesteretts kjæremålsutvalg behandlet 2 100 straffesaker.
- Det kom inn 12 270 ordinære straffesaker til by- og herredsrettene. 27 300 straffesaker ble pådømt på forenklet måte ved forhørsrettene. To av tre straffesaker som blir behandlet på laveste trinn i domstolssystemet, blir altså avgjort i forhørsretten.
- I alt kom det altså inn nesten 39 600 straffesaker til by- og herredsrettene, til pådømming eller annen avgjørelse.

Referanser

- Agenda utredning og utvikling (1996): "Evaluering av konfliktrådsordningen. Sluttrapport", *Agenda utredning og utvikling*, Sandvika.
- Balvig, Flemming og Cecilie Høigård (1988): *Kriminalitet og straf i tal og tekst*, København: Jurist og økonomforbundets forlag.
- Birkelund, Liv Hilde og Ulla Haslund (1992): Økonomisk kriminalitet: Forbrytelser i gjeldsforhold øker mest, *Samfunnsspeilet* 1992, 3, Statistisk sentralbyrå.
- Ellingsen, Dag (1995): *Den økonomiske kriminaliteten slik de næringsdrivende erfarer den. En offer- og holdningsundersøkelse*. Det kriminalitetsforebyggende råd. Justisdepartementet, Oslo.
- Erstatningsnemnda for voldsofre (1996): *Årsrapport 1995*, Justisdepartementet, Oslo, Desember 1996.
- Fridhov, Inger Marie (1991): *Alt som før? Om norske fangers sosiale- og skolebakgrunn*, Justisdepartementet, Oslo 1991.
- Glad, Alf (1985): Omfanget av og variasjonen i promillekjøringen, Transportøkonomisk institutt, Oslo.
- Jon, Nina (1995): Registrert voldskriminalitet i Oslo, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 4, 1995, København.
- KRIPOS (1995): *Kriminalpolitisenralen. Årsberetning*, Oslo.
- Møglestue, Idar (1996): Straffede lov- brytere: Stadig flere pådrar seg ny straffe- reaksjon, *Samfunnsspeilet* 1996, 3, Statistisk sentralbyrå.
- Nordiska Statistiska Sekretariatet (1996): *Nordisk statistisk årsbok* København.
- Oftedal Broch, Lars (1994): Den økonomiske kriminalitetens karakter og omfang, i Eskeland og Høgetveit (red.): *Økonomiske forbrytelser og straff - juridiske grunnlagsproblemer*, Oslo: Ad Notam Gyldendal, 24-39.
- Olaussen, Leif Petter (1993): Frykt for innbruddstyveri, *Lov og rett* 1993, 596-608.

Olaussen, Leif Petter (1995a): Voldskriminalitetens utvikling de to siste tiårene, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 1995, 2, 153-172.

Olaussen, Leif Petter (1995b): Angst for voldskriminalitet i Norge, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 1995, 4, 249-272.

Olaussen, Leif Petter (1996): Kriminalstatistikk som målestokk for kriminalitetsutviklingen, *Institutt for kriminologi, Stensilserien nr. 85*, Universitetet i Oslo 1996.

Otnes, Berit (1987): Kriminalitet og straff i ulike livsfaser, *Samfunnsspeilet* 1987, 1, Statistisk sentralbyrå.

Statistiska centralbyrån (1995): *Levnadsförhållanden. Offer för vålds- och egendomsbrott 1978-1993*, Rapport, 88, Stockholm.

Statistisk sentralbyrå (1988): *Kriminalitet og rettsvesen*.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Kriminalitet og rettsvesen*. 2. utgave.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Historisk statistikk*. NOS.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Arbeidsmiljø 1993*, NOS.

Statistisk sentralbyrå (1996): *Ukens statistikk*, 8/96.

Statistisk sentralbyrå (1997): *Statistisk årbok 1997*. Under utgivelse.

Statistisk sentralbyrå (1997): *Ukens statistikk*, 5/97.

Statistisk sentralbyrå (19XX): *Kriminalstatistikk*, årgangene 1960-1995, NOS.

Statistisk sentralbyrå (19XX): *Levekårsundersøkelsene*, årgangene 1983-1995, NOS.

St.melding nr. 23 (1991-92): *Om bekjempelse av kriminalitet*. Justis- og politidepartementet.

Vassenden, Kåre (1997): *Innvandring og innvandrere 1997*, Statistiske analyser 20, Statistisk sentralbyrå. Under utgivelse.

Utgitt i serien **Statistiske analyser** *Issued in the series Statistical Analyses*

Merverdiavgift på 23 prosent kommer i tillegg til prisene i denne oversikten hvis ikke annet er oppgitt

- 1 Sosialt utsyn 1993. 1993. 455s. 165 kr. ISBN 82-537-3874-9
- 2 Naturressurser og miljø 1993. 1994. 153s. 115 kr. ISBN 82-537-3967-2
- 3 Natural Resources and the Environment 1993. 1994. 160s. 115 kr. ISBN 82-537-3968-0
- 4 Social Survey 1993. Summary with Tables and Graphs. 1994. 155s. 90 kr. ISBN 82-537-3987-7
- 5 S. Øverås: Helseboka 1995. Hovedtrekk ved helsetilstand og helse-tjeneste i Norge. 1995. 151s. 170 kr. ISBN 82-537-4081-6
- 6 Naturressurser og miljø 1995. 1995. 175s. 140 kr. ISBN 82-537-4111-1
- 7 Natural Resources and the Environment 1995. 1995. 178s. 140 kr. ISBN 82-537-4147-2
- 8 A.S. Andersen, J. Epland, R. Kjeldstad og J. Lyngstad: Husholdningenes økonomi: 1980-tallet: Fra vekst til innstramming. 1995. 187s. 175 kr. ISBN 82-537-4205-3
- 9 Naturressurser og miljø 1996. 1996. 208s. 140 kr. ISBN 82-537-4240-1
- 10 Natural Resources and the Environment 1996. 1996. 215s. 140 kr. ISBN 82-537-4242-8
- 11 B. Otnes: Sosial- og barneverntjenesten. Organisering, omfang og utvikling 1980-1994. 1996. 115s. 130 kr. ISBN 82-537-4243-6
- 12 O.F. Vaage (red.): Norsk mediebarometer 1995. 1996. 76s. 95 kr. ISBN 82-537-4271-1
- 13 O.F. Vaage: Kultur- og medievaner. Bruk av kulturtilbud og massemedier i første halvdel av 1990-årene. 1996. 144s. 150 kr. ISBN 82-537-4304-1
- 14 Inntekt, skatt og overføringer 1997. 1997. 172s. 170 kr. ISBN 82-537-4330-0
- 15 K-M. Roalsø: Ungdoms levekår i 1990-årene. 1997. 64s. 110 kr. ISBN 82-537-4358-0
- 16 Naturressurser og miljø 1997. 1997. 203s. 180 kr. ISBN 82-537-4393-9
- 17 Natural Resources and the Environment 1997. 1997. 216s. 220 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4394-7
- 18 O.F. Vaage (red.): Norsk mediebarometer 1996. 1997. 76s. 95 kr. ISBN 82-537-4395-5

Kriminalitet og rettsvesen

gir en oversikt over kriminalitetsbildet i Norge og vårt strafferettsapparat. Informasjonen baserer seg på ferske data fra kriminalstatistikken, levekårsundersøkelsene og andre statistiske kilder. Vi følger lovbruddene fra anmeldelse, gjennom politi og påtalemyndighet, domstolene og fengselsvesenet. Publikasjonen tar for seg aktuelle temaer som:

- Utviklingen i volds- og sedelighetslovbrudd
- Narkotikakriminalitet
- Økonomisk kriminalitet
- Innvandrere og kriminalitet
- Konfliktråd og samfunnstjeneste

Publikasjonen kan bestilles fra:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 00 44 80
Telefaks: 22 86 49 76

eller
Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4414-5
ISSN 0804-3221

Pris kr 120,00 inkl. mva.

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway